

Negativna iskustva na internetu kod osnovnoškolaca

Horvatinović, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:759666>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij psihologije

**NEGATIVNA ISKUSTVA NA INTERNETU KOD
OSNOVNOŠKOLACA**

Diplomski rad

Nikolina Horvatinović

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2021.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Diplomski studij psihologije

**NEGATIVNA ISKUSTVA NA INTERNETU KOD
OSNOVNOŠKOLACA**

Diplomski rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Nikolina Horvatinović

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2021.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 12. lipnja 2021.

Nikolina Horvatinović, 0122220737

Sadržaj

Uvod.....	1
Negativne strane korištenja interneta kod adolescenata.....	2
Vršnjačko nasilje preko interneta.....	2
Od funkcionalnog korištenja interneta do ovisnosti o internetu.....	5
Neprijemni sadržaji i neželjeni kontakti na internetu.....	7
Uloga roditelja i školskih djelatnika u prevenciji nepoželjnih ponašanja na internetu.....	8
Nastava na daljinu tijekom pandemije koronavirusa	10
Cilj i istraživačka pitanja	12
Cilj.....	12
Istraživačka pitanja	12
Metoda.....	12
Sudionici.....	12
Instrumenti.....	12
Postupak	13
Obrada podataka	13
Rezultati	14
Negativna iskustva osnovnoškolaca povezana s korištenjem interneta.....	14
Negativni utjecaji korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca	16
Negativne strane nastave na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca	17
Rasprava	19
Negativna iskustva osnovnoškolaca povezana s korištenjem interneta.....	19
Negativni utjecaji korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca	22
Negativne strane nastave na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca	255
Doprinosi, praktične implikacije i ograničenja rada te smjernice za buduća istraživanja	27
Zaključak.....	29
Literatura	31

Negativna iskustva na internetu kod osnovnoškolaca

Ovo kvalitativno istraživanje provedeno je kao dio istraživačkog projekta „Pozitivna i negativna iskustva na internetu – digitalni svijet u kontekstu pandemije“ u svrhu razumijevanja različitih iskustava mladih tijekom korištenja interneta. Cilj ovog rada bio je pribaviti negativna iskustva osnovnoškolaca u digitalnom okruženju. U istraživanju je sudjelovalo 19 učenika osnovnih škola u dobi od 11 do 15 godina (od 5. do 8. razreda). U svrhu prikupljanja podataka korišten je polustrukturirani intervju. Osnovnoškolci su izvještavali o vlastitim i vršnjačkim iskustvima doživljenog kontakta s nepoznatim osobama na internetu te nasilja na internetu, konkretnije vrijeđanja i ismijavanja na društvenim mrežama i u internetskim igrama, objavljivanja sramotnih sadržaja od strane drugih osoba bez njihova pristanka, susreta s lažnim profilima te prijetnji fizičkim nasiljem. Zbog nasilja na internetu, neprimjerenih sadržaja na društvenim mrežama te prilikom igranja internetskih igara, sudionici su nerijetko doživljavali negativne emocije poput srama, gađenja i ljutnje. Također, oni koji su prekomjerno koristili internet izvještavali su i o negativnim fizičkim simptomima, obiteljskim i prijateljskim konfliktima, zakazivanju u školskim i kućanskim obavezama te lošem raspoloženju kada im internet nije bio dostupan. Što se tiče negativnih strana nastave na daljinu, osnovnoškolci su izvještavali o tehničkim problemima, padu u koncentraciji i motivaciji, prevelikom opsegu obaveza, manjku usvojenog gradiva te nedostatku socijalne interakcije s vršnjacima.

Ključne riječi: nasilje preko interneta, prekomjerno korištenje interneta, neprimjereni sadržaji na internetu, nepoznate osobe na internetu, nastava na daljinu

Elementary students' negative online experiences

This qualitative research was conducted as a part of the research project „Positive and negative experiences on the Internet – digital world in context of the pandemic” in order to understand different experiences of young people whilst using the Internet. The objective of this paper was to gather negative experiences of primary school students in digital environment. The study involved 19 primary school students aged 11 to 15 (from 5th to 8th grade). A semi-structured interview was used for the data collection purposes. Primary school students shared their own and peer experiences regarding contact with strangers on the Internet and cyberbullying, specifically name-calling and teasing on social media and in online games, posting embarrassing content without consent, encounters with fake profiles and threats of physical violence. Due to cyberbullying, inappropriate content on social media and while playing online games, participants have often experienced numerous negative emotions such as shame, disgust and anger. Additionally, those who were overusing the Internet reported negative physical symptoms, conflicts with family and friends, slacking in schoolwork and housework along with being in a bad mood when the Internet was not available to them. Regarding negative aspects of distance learning, primary school students reported technical issues, decreased concentration and motivation, too many obligations, effective learning deficiency and lack of social interaction with peers.

Keywords: cyberbullying, excessive use of the Internet, inappropriate Internet content, strangers on the Internet, distance learning

Uvod

Razvoj moderne tehnologije obilježio je kraj prošlog stoljeća i početak ovog, a pojavom interneta brojne *online* aktivnosti postale su dio svakodnevice, od onih koje su dio obrazovanja, preko poslovnih aktivnosti pa sve do zabave i rekreacije (Deenamjued i Kulachai, 2017). Jedno od suvremenijih hrvatskih istraživanja koje je ispitalo medijske navike djece i roditelja i sigurnost mladih u digitalnom okruženju dio je međunarodnog projekta „EU Kids Online“ (HR Kids Online, 2017). Uzorak istraživanja činilo je 1017 djece u dobi od 9 do 17 godina te njihovi roditelji. Rezultati su pokazali da se u zadnjih 10 godina u većini zemalja Europe udvostručilo vrijeme korištenja interneta kod djece, a čak 87,4% njih ima stalnu ili čestu mogućnost pristupanja internetu. Isto istraživanje navodi kako je najpopularniji uređaj za spajanje na internet pametni telefon, što pristupanje čini lakšim i češćim, a posjeduje ga čak 92,7% djece. Ove nalaze potvrdili su i Kunić i suradnici (2017) na uzorku od 225 osnovnoškolaca. Njihovi rezultati pokazuju kako djeca najčešće pristupaju internetu putem mobilnih telefona, u čak 73,5% slučajeva, iako i druge uređaje kao što su računalo i igraća konzola, koriste više puta tjedno. Kao razlog upotrebe interneta osnovnoškolci su najčešće navodili komunikaciju na društvenim mrežama, igranje internetskih igara, slušanje glazbe, gledanje filmova i korištenje u obrazovne svrhe. Također, navedeno je kako 88,89% sudionika koristi društvene mreže, a kod većine se radi o svakodnevnom pristupanju istima. Što se tiče mišljenja roditelja, većina, odnosno 61,35% njih, smatra da njihova djeca provode previše vremena na internetu.

Postoje brojne prednosti, ali i opasnosti odrastanja među pametnim telefonima, računalima i ostalom modernom tehnologijom. Mladi su najčešće informatički pismeni već od djetinjstva te mogu lakše doći do korisnih informacija, koristiti tehnologiju za zabavu, ali i u svrhu učenja novih vještina, razvijati kreativnost, poboljšati vještine pisanja i izražavanja, unaprijediti strategije rješavanja problema i selekcije informacija, komunicirati preko različitih društvenih mreža i internetskih igara pa tako sklopiti i nova poznanstva te razmjenjivati mišljenja i iskustva s drugima (Robotić, 2015). No ista autorica spominje i opasnosti korištenja interneta, a neke od njih su izlaganje raznim neprimjerenim sadržajima, krađa identiteta i zlouporaba osobnih podataka, prijevare i zakonom zabranjene radnje, virusi, nepoznate osobe s lošim namjerama, ovisnost o internetu i nasilje preko interneta. Sukladno tome, mladi bi modernu tehnologiju trebali prihvatiti kao koristan alat koji zahtjeva vodstvo i nadzor kompetentne odrasle osobe prije nego što sami ovladaju njime i usvoje sigurne načine korištenja (Mužić, 2014).

Negativne strane korištenja interneta kod adolescenata

Aktivnosti poput komunikacije s vršnjacima, samopredstavljanja i kreativnog izražavanja znatno utječu na razvoj adolescenata, konkretnije na njihovo samopoštovanje, socijalnu prihvaćenost te formiranje identiteta (Uhls i sur., 2017). Uspješno rješavanje razvojnih zadataka u adolescenciji složen je proces, a široke mogućnosti informacijsko-komunikacijskih tehnologija mogu doprinijeti razvoju adolescenata i u pozitivnom i u negativnom smjeru (Đuranović, 2014). Na primjeru društvenih mreža, Uhls i suradnici (2017) navode kako korištenje istih može doprinijeti povećanju samopoštovanja, proširenju socijalnih krugova, istraživanju različitih interesa te boljem samoizražavanju. No različiti negativni činitelji povezani s korištenjem društvenih mreža kao što su nerealistični standardi ljepote, stereotipi, uspoređivanje s drugima, pridavanje prevelike važnosti tuđem mišljenju, izloženost nasilju preko interneta ili neprimjerenim sadržajima mogu negativno utjecati na samopoštovanje adolescenata i izgradnju njihovog identiteta te doprinijeti razvoju socijalne anksioznosti i depresije. Valkenburg i Peter (2011) navode kako je komunikacija u digitalnom prostoru sve češća zbog veće mogućnosti kontrole pri samopredstavljanju nego što je to slučaj kod uobičajene komunikacije, a tome doprinose anonimnost, asinkroničnost i dostupnost. Prema ovim autorima, anonimnost može doprinijeti socijalnoj prihvaćenosti adolescenta ukoliko osoba smatra da ju inače ne ostvaruje, primjerice zbog nekog fizičkog nedostatka, ali isto tako može smanjiti osjećaj odgovornosti za određeno neprimjereni ponašanje. Također smatraju da asinkroničnost, odnosno mogućnost odgađanja slanja poruke ili objave, može pomoći adolescentima u smislu boljeg i sigurnijeg izražavanja, ali i pojačati kontrolu nad informacijama kod nasilja preko interneta. Za kraj navode kako čimbenik dostupnosti može pomoći u širenju socijalne mreže, ali se na taj način mogu privući i razne neželjene osobe. Ono što doprinosi problematičnosti korištenja interneta u adolescenciji je činjenica da je u ovom razdoblju u većoj mjeri zastupljeno eksperimentiranje, ali i preuzimanje rizika, što može uzrokovati različita neželjena ponašanja (Šentija Knežević i sur., 2019). Brojne aktivnosti na internetu pružaju snažne, ali privremene osjećaje kontrole, postignuća i zadovoljstva koji se mogu pretvoriti u potrebu za sve češćim korištenjem te povećavaju vjerojatnost za razna rizična ponašanja (Yau i sur., 2013).

Vršnjačko nasilje preko interneta. Slanje ili objavljivanje sadržaja koji mogu naštetiti drugoj osobi ili uključivanje u druge oblike socijalne agresije tijekom korištenja elektroničkih uređaja smatra se nasiljem preko interneta (Willard, 2007). Osim nasilja preko interneta, u literaturi se koriste i drugi izrazi poput virtualnog nasilja, elektroničkog nasilja, digitalnog nasilja i *cyberbullyinga* (Ciboci, 2014). Kada je u pitanju prevalencija nasilja preko interneta, postoji

nekonzistentnost u rezultatima različitih istraživanja, a Brochado i suradnice (2017) kao razlog tome navode razlike među istraživanjima kada su u pitanju korišteni instrumenti i uzorak, percepcija i definiranje nasilja preko interneta te vremenski okviri u kojima se proučava nasilje. Navedena činjenica može se primijeniti i na hrvatska istraživanja pa je tako nacionalno istraživanje Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba (2013) pokazalo da se prevalencija činjenja nasilja na društvenoj mreži Facebook kreće između 3% i 13%, a prevalencija doživljavanja nasilja između 4% i 26%, ovisno o vrsti nasilnog ponašanja. Đuraković i suradnice (2014) proveli su istraživanje na 249 srednjoškolaca, a dobiveni rezultati pokazali su da je 24,9% njih bilo žrtva elektroničkog nasilja, a 27,7% ga je činilo. Buljan Flander i suradnice (2015) u svom istraživanju provedenom na uzorku od 208 srednjoškolaca navode kako je prevalencija doživljavanja nasilja preko interneta 55,3%, a činjenja 30,3%. Strabić i Tokić Milaković (2016) potvrđuju kako u literaturi još uvijek nije postignut konsenzus oko definicije nasilja preko interneta te ističu kako je jedan od problema i neslaganje oko toga je li ovakva vrsta nasilja jedinstven fenomen ili su nasilna ponašanja na internetu tek nastavak klasičnog nasilja, odnosno dio vršnjačkog zlostavljanja općenito. Sličnost između elektroničkog nasilja i onog koji se događa pri interakciji licem u lice potvrđuju kriteriji za određivanje nasilničkog ponašanja, a oni uključuju opetovanost agresivnih postupanja (barem tri puta mjesečno), namjeru uzrokovanja štete te neravnotežu moći između nasilnika i žrtve (Olweus, 1993). Bilić (2014) naglašava važnost još jednog kriterija za nasilje, a to su osjećaji nezaštićenosti i bespomoćnosti kod žrtve. Baldry i suradnici (2016) proveli su istraživanje u kojem su sudjelovali osnovnoškolci i srednjoškolci, a ispitivali su povezanost tradicionalnog i elektroničkog nasilja te su došli do zaključka kako su nasilnici na internetu često bili nasilni i u tradicionalnom smislu te da isto vrijedi i za osobe koje su doživjele nasilje. Upravo zbog toga navode kako pri proučavanju nasilja preko interneta treba uzeti u obzir karakteristike tradicionalnog nasilja te njihove sličnosti, ali i razlike. Vejmelka i suradnice (2017) objašnjavaju kako spomenute razlike najčešće proizlaze iz karakteristika samog digitalnog okruženja pa se tako opetovanost nasilnih postupaka može promatrati i u kontekstu svakog novog komentara ili sekundarnog dijeljenja već odrađenog nasilnog čina, odnosno neprimjerene i nasilne objave. Također navode i kako se kriterij namjernog nanošenja štete teže utvrđuje kod nasilja preko interneta zbog izostanka vizualnih informacija i reakcija druge osobe, a kriterij neravnoteže snaga između osobe koja čini nasilje i osobe koja ga doživljava često je određena nekim drugim područjima kao što su informatička pismenost ili posjedovanje raznih multimedijских sadržaja kojima se može nanijeti šteta. Još jedna važna razlika između ova dva oblika nasilja je ta što se nasilje preko interneta može odvijati na brojnim mjestima u digitalnom prostoru, a zlostavljač je često anonimn (Willard, 2007). Nadalje, žrtva nasilja preko interneta

nerijetko ne može imati mir ni u vlastitom domu jer se ovaj oblik nasilja može odvijati i cijeli dan, dokle god osoba pristupa internetu (Kowalski, 2010). Također, uvredljive sadržaje može vidjeti velik broj ljudi u kratkom vremenskom roku te mogu trajno ostati na internetu (Willard, 2007). Već spomenuti izostanak vizualnih informacija kao što su primjerice ozljede kod fizičkog zlostavljanja, često umanjuje osjećaj krivnje i povećava emocionalnu distancu kod zlostavljača (Accordino i Accordino, 2011).

Postoji nekoliko podjela nasilja preko interneta, a među poznatijima je ona koju je navela Willard (2007) te uključuje: (1) iskazivanje ljutnje (engl. *flaming*) koje obuhvaća vulgaran rječnik s ciljem izazivanja negativnih emocija kod osobe; (2) uznemiravanje (engl. *harassment*) koje se odnosi na učestalo slanje prijetećih ili provokativnih sadržaja; (3) lažno predstavljanje (eng. *impersonation*), odnosno stvaranje lažnog profila, hakiranje ili ulazak u tuđi profil bez dopuštenja; (4) namjerno isključivanje iz grupe (engl. *exclusion*); (5) obmanjivanje (engl. *trickery*) koje se odnosi na prevaru i navođenje osobe da podijeli osobne podatke ili privatne informacije o sebi; (6) javno razotkrivanje (engl. *outing*) koje uključuje iznošenje i objavljivanje osobnih podataka bez dopuštenja osobe; (7) ogovaranje i klevetanje (engl. *denigration*), odnosno širenje uvredljivih ili neistinitih informacija o osobi; (8) uhođenje preko interneta (engl. *cyberstalking*); (9) prijeteње preko interneta (engl. *cyberthreats*). U novijoj literaturi može se naići i na druge oblike nasilja preko interneta kao što su veselo šamaranje (engl. *happy slapping*), odnosno fizički napad na osobu koji se snimi i zatim postavi na internet (Palasinski, 2013), trolanje (engl. *trolling*), odnosno namjerno ometanje nekih internetskih aktivnosti kao što su dopisivanje ili igranje internetske igre (Cook i sur., 2017), uznemiravanje suigrača tijekom igranja internetske igre (engl. *griefing*) (Rubin i Camm, 2013) te neovlašten ulazak u tuđi profil s kojeg se zatim šalju neprimjerene ili neugodne poruke u ime vlasnika profila (engl. *fraping*) (Moncur i sur., 2016). Neki oblici sekstinga (engl. *sexting*) koji se odnosi na prijenos sadržaja seksualnog karaktera putem digitalnih uređaja (Strassberg i sur., 2012) također mogu biti vrste internetskog nasilja. Hudson (2011) razlikuje: (1) konsenzusni/dogovorni seksting koji uključuje pristanak objiju strana s isključenjem loših namjera; (2) sext-nasilje (engl. *sexbullying*), pri čemu se sadržaj seksualnog karaktera koristi za uznemiravanje drugih osoba; (3) ilegalni seksting koji uključuje maloljetnu osobu; (4) rizični seksting koji može imati negativan utjecaj na karijeru, brak i druge aspekte života osobe. Isto tako, u vrste sekstinga ubrajaju se i seksualna ucjena (engl. *sextortion*) definirana kao oblik prijeteње i ucjenjivanja u kojoj se eksplicitne, intimne ili sramotne fotografije seksualnog karaktera koriste u svrhu iznuđivanja seksualnih usluga, dodatnih seksualnih sadržaja, novca i slično (Patchin i Hinduja, 2018) te osvetnička pornografija (engl. *revenge porn*) koju karakterizira objavljivanje

eksplicitnih sadržaja osobe iz osvete i u svrhu sramoćenja, najčešće od strane bivšeg partnera (Halder i Jaishankar, 2013). Još jedna podjela nasilja preko interneta je ona prema direktnosti napada koji se odvija na internetu, a on može biti direktan ili izravan i indirektan ili preko posrednika, odnosno s korisničkog računa treće osobe koja često nije ni upoznata s napadom (Batori i sur., 2020).

Zbog ranije navedenih karakteristika nasilja preko interneta, negativne posljedice ponekad mogu biti i teže nego kod tradicionalnog nasilja. Bilić (2014) navodi kako nasilje preko interneta može utjecati na cjelokupno psihosocijalno funkcioniranje osobe te da učinci nasilja mogu uključivati uznemirenost, zbunjenost, frustraciju, stres i psihosomatske teškoće i kod počinitelja i kod žrtve. Hinduja i Patchin (2018) u svom istraživanju u kojem su sudjelovali adolescenti u dobi od 12 do 17 godina navode da sudionici koji su doživjeli tradicionalno ili elektroničko nasilje češće imaju suicidalne misli, a neki od njih izvijestili su i o pokušaju suicida. Kwan i suradnici (2020) proveli su analizu preglednih radova objavljenih od 2010. godine do 2018. godine koristeći odabrane baze podataka na temu nasilja preko interneta kako bi saznali koje su se posljedice nasilja najčešće spominjale u stručnoj literaturi tog razdoblja. Čak 74% radova bilo je objavljeno nakon 2014. godine, što pokazuje značajan porast zanimanja za ovu temu. Analiza je pokazala kako su depresija, suicidalnost, anksioznost, narušeno samopoštovanje i problemi u interpersonalnim odnosima posljedice elektroničkog nasilja koje su se najčešće navodile u spomenutom razdoblju. Bilić (2014) objašnjava kako je ponekad teško razlikovati pogoršanje već postojećeg stanja i ponašanja te uzrokovanje istog. Također, neke od spomenutih posljedica u nekolicini istraživanja navode se i kao mogući uzroci činjenja ili doživljavanja nasilja preko interneta pa tako Deenamjued i Kulachai (2017) u svom istraživanju o elektroničkom nasilju na društvenoj mreži Facebook navode kako osobe koje pokazuju depresivne simptome imaju tendenciju češće činiti takvu vrstu nasilja. Šincek i suradnice (2017) ističu kako osim onih neuključenih u nasilje, nasilnika i osoba koje su doživjele nasilje, postoje i oni koji su i bili nasilni i doživjeli nasilje. Uspoređujući osobe koje su počinile nasilje preko interneta i osobe koje su ga doživjele, autorice navode kako druga skupina ima više razine anksioznosti, depresivnosti i niže samopoštovanje, dok prva skupina doživljava više stresa. Nasilnici koji su istovremeno i osobe koje su doživjele nasilje preko interneta pokazuju najviše negativnih posljedica, odnosno više simptoma povezanih s depresivnosti, anksioznosti i stresom te niže samopoštovanje u usporedbi s ostalim skupinama.

Od funkcionalnog korištenja interneta do ovisnosti o internetu. Pristupanje internetu postala je svakodnevna aktivnost te se, osim u slobodno vrijeme, internet koristi i u akademske i poslovne svrhe pa je ponekad izazovno ograničiti vrijeme provedeno u ovim aktivnostima te prepoznati

nastanak problema (Dodig Hundrić i sur., 2018). Griffiths (2005) navodi da je glavni pokazatelj optimalnog i uobičajenog korištenja interneta kada pojedinac bez poteškoća može prekinuti upotrebu nakon pojedinih *online* aktivnosti. S druge strane, ovisnost o internetu ili problematično korištenje interneta definira se kao nekontrolirana okupiranost, potreba i ponašanje vezano za pristupanje internetu koje rezultira problemima u raznim životnim područjima, a u literaturi se može naići i na pojmove kao što su kompulzivna upotreba interneta, kompulzivna upotreba računala, poremećaj ovisnosti o internetu i virtualna ovisnost (Pontes i sur., 2015). Dok su se tradicionalna shvaćanja usmjeravala na uzimanje psihoaktivnih tvari kao glavnog preduvjeta nastanka ovisnosti, sve više istraživanja okreće se ispitivanju bihevioralne ovisnosti, odnosno ovisnosti o određenom ponašanju, a među takva ponašanja ubraja se i korištenje interneta (Chamberlain i sur., 2016). No važno je napomenuti da ovisnost o internetu nije dio službenih klasifikacija bolesti, ali ovisnost o videoigrama dio je najnovije verzije Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-11) te je ovisnost o internetskim igrama dio poglavlja “Stanja koja se razmatraju za uvrštavanje” Dijagnostičkog i statističkog priručnika za duševne poremećaje (DSM-V) (World Health Organization [WHO], 2018; American Psychiatric Association [APA], 2018). Neki od pokazatelja ovisnosti o internetu uključuju ekscesivno razmišljanje o njegovom prethodnom korištenju, ali i o idućem pristupanju, osjećaj zadovoljstva tek kada se provede velika količina vremena na internetu, korištenje interneta u svrhu bijega od svakodnevnih problema i negativnog raspoloženja, neuspješni pokušaji prestanka korištenja, apstinencijski sindrom tijekom pokušaja prestanka korištenja, gubitak pojma o vremenu, ugrožavanje bliskih odnosa, zanemarivanje poslovnih, akademskih i drugih obaveza te laganje o vremenu provedenom na internetu (Young, 1999). Davis (2001) navodi postojanje generalizirane i specifične internetske ovisnosti, a u suvremenoj literaturi češće se priklanja specifičnoj te se kao najčešći modaliteti iste spominju ovisnost o igranju videoigara, ovisnost o društvenim mrežama, ovisnost o informacijama, ovisnost o *online* kladjenju i ovisnost o pornografskom sadržaju (Jurman i sur., 2017). Puharić i suradnici (2014) proveli su istraživanje u kojem je sudjelovalo 437 osnovnoškolaca Bjelovarsko-bilogorske županije te pokazali da trećina sudionika koristi internet duže od planiranog vremena te 51,7% njih smatra da bi im u životu bilo dosadno da nema interneta. Važni podaci su i da trećina učenika osjeća nemir prilikom nemogućnosti korištenja interneta te trećina sudionika sebe procjenjuje ovisnima o internetu.

Kada korištenje interneta prestane biti funkcionalno i optimalno, već prekomjerno i štetno, mogu se javiti brojne posljedice, od onih koje su psihološke prirode pa sve do raznih fizičkih poteškoća. Zdravstvene posljedice većinom su povezane s dugotrajnim sjedenjem, smanjenom

tjelesnom aktivnosti i stalnim tipkanjem, a neke od njih mogu biti sindrom karpalnog tunela, suhe oči, bolovi i napetost u vratu i leđima, atrofija mišića, glavobolje te problemi sa spavanjem, hranjenjem i cirkulacijom (Pavlinović, 2019). Lei i suradnici (2012) u svom istraživanju pokazali su da internetska ovisnost utječe na moždanu strukturu i da ovisnici imaju veće količine bijele tvari u segmentima mozga koji služe za procesiranje emocija, održavanje pažnje i donošenje odluka. Isti autori navode da do sličnih promjena dolazi kod ovisnika o psihoaktivnim tvarima. Osim toga, prekomjerno korištenje interneta može dovesti i do zanemarivanja akademskih i drugih obaveza, lošijeg akademskog uspjeha, narušenih interpersonalnih odnosa i lošijeg mentalnog zdravlja (Miliša i Tolić, 2010; Singh i Barmola, 2015). Brojna istraživanja navode da su depresija, anksioznost, simptomi povezani s ADHD-om (deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj), simptomi povezani s OKP-om (opsesivno-kompulzivni poremećaj) te hostilnost i agresivnost povezani s problematičnom upotrebom interneta (Carli i sur., 2013). Tokunaga (2017) zaključuje kako je područje prekomjernog korištenja interneta još uvijek nedovoljno ispitano te da je potrebno daljnje istraživanje ove tematike kako bi se dobio jasniji uvid u uzročno-posljedične veze pojedinih čimbenika koji su povezani s internetskom ovisnosti.

Neprijemljeni sadržaji i neželjeni kontakti na internetu. Osim već spomenutih problema s kojima se mladi često susreću, veliku opasnost predstavljaju i osobe koje na bilo koji način pokušavaju iskoristiti neiskustvo i naivnost mladih te neprijemljeni sadržaji kao što su pornografski i nasilni sadržaji, sadržaji koji potiču mržnju i diskriminaciju, stranice koje potiču na zakonom zabranjene radnje i slično (Robotić, 2015). Reklame ili objave seksualnog i neprijemljenog karaktera za mlađu populaciju mogu se pojaviti na mrežnim stranicama čak i ako korisnici takav sadržaj ne pretražuju (Uhls i sur., 2017). Ni dobrovoljno pretraživanje neprijemljenih sadržaja nije rijetkost, a to je pokazalo ranije spomenuto hrvatsko istraživanje provedeno kao dio projekta “EU Kids Online” (HR Kids Online, 2017). Rezultati pokazuju da je gotovo četvrtina od 1003 sudionika u dobi od 9 do 17 godina posjećivala stranice koje su sadržavale govor mržnje, nasilne fotografije ili promicale razne ideale ljepote, primjerice davanjem savjeta kako biti mršav. Više od petine djece posjećivalo je stranice koje su uključivale sadržaje o fizičkom ozljeđivanju ili samoozljeđivanju. Isto tako, 18,4% djece pregledavalo je sadržaje o psihoaktivnim tvarima, a 12,6% njih sadržaje o samoubojstvu. Također, od 254 ispitanice djece više od četvrtine njih bilo je izloženo seksualnim sadržajima, a na internetu se čak četvrtina izlaganja dogodila na platformama za dijeljenje fotografija.

Matijević (2014) navodi kako mladi sve češće iznose razne privatne podatke o sebi i svojim bližnjima bez razmišljanja o mogućim posljedicama, a jedna od njih je privlačenje neželjenog

kontakta. Budući da internet pruža određeni stupanj anonimnosti, nepoznate osobe mogu se pretvarati da su netko drugi, a najčešće se radi o odraslima koji preuzimaju identitet djeteta (Robotić, 2015). Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2014) u svom istraživanju navodi da 34% djece prihvaća nepoznate osobe na Facebooku, 18% njih izjavljuje da bi možda pristali izaći s nekim koga znaju samo preko društvene mreže, a 8% njih to je već i učinilo. Znatnu opasnost predstavlja i seksualno iskorištavanje djece, a upravo je razvoj interneta omogućio počiniteljima lakši pristup žrtvama i veću sigurnost zbog mogućnosti anonimnog djelovanja (Jurinić i sur., 2020). Isti autori navode da rizik od spomenutih opasnosti nije dovoljno prepoznat među djecom, a često ni među odraslima.

Uloga roditelja i školskih djelatnika u prevenciji nepoželjnih ponašanja na internetu

Nekolicina istraživanja pokazuje da roditelji nisu dovoljno osviješteni o opasnostima moderne tehnologije, a velik broj njih nije upoznat s radnjama svoje djece na internetu (Elgharnah i Ozdamli, 2020; Symons i sur., 2020). Uloga roditelja u djetetovom korištenju internetu može se promatrati kroz pojam roditeljske medijacije koja se definira kao upotreba različitih strategija od strane roditelja u upravljanju aktivnostima svog djeteta prilikom korištenja različitih medija (Livingstone i Helsper, 2008). Iste autorice spominju tri vrste medijacije roditelja u korištenju medija od strane njihove djece: (1) aktivna medijacija, odnosno razgovor i edukacija o medijima koje djeca koriste; (2) restriktivna medijacija koja uključuje postavljanje pravila i ograničenja o korištenju određenih medija; (3) nadziranje koje se odnosi na praćenje djetetovih aktivnosti tijekom korištenja medija. Vrlo je važna edukacija roditelja o aktualnim mogućnostima interneta kako bi se približili interesima svoje djece, ali i o potencijalnim opasnostima (Symons i sur., 2020). Isto tako, znanje je potrebno prenijeti na djecu te zajednički s njima utvrditi pravila korištenja interneta u svrhu razvijanja vještina za prepoznavanje i reagiranje na potencijalne opasnosti (Buljan Flander i sur., 2006). Isti autori navode kako je osim reagiranja na tuđa neprimjerena ponašanja na internetu, važno da djeca shvate i potencijalne posljedice vlastitog ponašanja. Važan čimbenik u sprječavanju rizičnih ponašanja na internetu je roditeljski nadzor, a to potvrđuju i Bleakley i suradnici (2016) te u svom istraživanju navode da roditeljski nadzor rezultira manjim brojem problematičnih ponašanja djece tijekom korištenja interneta. Također, You i suradnici (2014) potvrđuju kako postoji povezanost između neadekvatne razine nadzora roditelja i činjenja nasilja preko interneta od strane adolescenata. Lagator i suradnice (2018) provele su istraživanje na uzorku osnovnoškolaca te pokazale da se učenici s višom razinom percipiranog nadzora roditelja češće dopisuju s vršnjacima i češće pretražuju zanimljive podatke od učenika s nižom razinom percipiranog nadzora. Također, imaju više motivacije za traženje podataka koji su vezani

za školske obaveze te su angažiraniji u objavljivanju sadržaja na društvenim mrežama. No Buljan Flander i suradnice (2015) naglašavaju kako su previsoke razine kontrole nad djecom povezane i s činjenjem i s doživljavanjem nasilja preko interneta budući da izražena kontrola smanjuje razvoj pozitivnih osobina kao što su asertivnost, autonomija i samopoštovanje te doprinosi razvoju internaliziranih problema. Otvorena komunikacija između roditelja i djeteta ima uspješniji učinak na kvalitetu korištenja interneta nego niz postavljenih pravila i strategija budući da djeca internet mogu koristiti i s drugih mjesta osim od kuće (Symons, 2017). Također, manje je vjerojatno da će dijete biti uključeno u tradicionalno nasilje ili nasilje preko interneta ukoliko su roditelji upoznati s djetetovim prijateljima i ako uvažavaju njegovo mišljenje i ideje (Shetgiri i sur., 2012). Makri-Botsari i Karagianni (2014) navode kako se djeca roditelja čiji je odgojni stil autoritativan, odnosno demokratski, više povjeravaju roditeljima o doživljenom nasilju preko interneta u odnosu na djecu čiji roditelji prakticiraju autoritarni ili strogi, popustljivi i zanemarujući odgojni stil. Nadalje, djeca roditelja s autoritativnim ili demokratskim stilom odgoja rjeđe su činila bilo kakav oblik nasilja preko interneta, dok su djeca roditelja s autoritarnim ili strogim stilom to činila najčešće. Odnos s roditeljima bitna je stavka i kod razvijanja ovisnosti o internetu. Puharić i suradnici (2014) istraživali su rizične i zaštitne čimbenike za razvoj internetske ovisnosti kod osnovnoškolaca te su zaključili kako smještaj računala u sobu djeteta i češće korištenje interneta od strane roditelja povećavaju rizik za razvoj ovog problema, a smanjuje ga znanje roditelja o radnjama svoje djece na internetu. No budući da su novija istraživanja pokazala kako djeca u današnje vrijeme internetu većinom pristupaju putem mobilnih uređaja (HR Kids Online 2017; Kunić i sur., 2017), suvremenija istraživanja spominju i druge zaštitne čimbenike u prevenciji problematične upotrebe interneta poput aktivne uključenosti roditelja u upravljanje aktivnostima svoje djece na internetu (Soh i sur., 2018). Također, Hsieh i suradnici (2018) u rezultatima svog istraživanja navode kako su autoritarni ili strogi roditeljski stil i posramljivanje djeteta pozitivno povezani s ovisnosti o internetu, dok su autoritativni ili demokratski stil i povoljan odnos roditelja i djeteta negativno povezani s istim. Robotić (2015) ističe kako je, osim prevencije, važno prepoznati i kada treba potražiti pomoć te uključiti dijete u tretman.

Djelatnici škole također bi trebali preuzeti odgovornost za educiranje učenika o pravilnom korištenju interneta, poticanje pozitivnih ponašanja na internetu te prevenciju i kažnjavanje bilo kakvih problematičnih ponašanja (Robotić, 2015). Budući da se pojedini simptomi problematične upotrebe interneta, primjerice zanemarivanje školskih obaveza, mogu vrlo rano prepoznati (Young, 1999), moguća je pravodobna reakcija kako bi se spriječio nastanak težih posljedica. Nadalje, otvorena komunikacija važan je zaštitni čimbenik i u obiteljskom i školskom okruženju,

kako za uključenost u nasilje preko interneta, tako i za ostala rizična ponašanja kao što je pretjerana upotreba interneta (Robotić, 2015). Za prevenciju rizičnih ponašanja na internetu ističe se važnost podizanja svijesti i edukacije o problemu (Buljan Flander i sur., 2006). Hutson i suradnice (2018) navode kako su se korisnim alatima u prevenciji nasilja preko interneta pokazali programi koji sadrže edukaciju učenika o ovoj vrsti nasilja, trening empatije i podučavanje komunikacijskim, socijalnim i digitalnim vještinama te strategijama suočavanja. Brojni autori navode kako bi tema nasilja preko interneta trebala postati dio preventivnih programa i pravila ponašanja u svakoj školi (Ryan i Curwen, 2013; Capurso i sur., 2017). Milić (2020) u svom istraživanju o percepciji nasilja preko interneta iz učeničke i nastavničke perspektive navodi kako nastavnici sva nasilnička ponašanja preko interneta procjenjuju težima od učenika, što pokazuje njihovu svijest o ozbiljnosti ovakve vrste nasilja. Ipak, Kalender i Keser (2018) u svom istraživanju spominju kako pojedine škole nemaju dovoljno razvijene strategije za prepoznavanje i reagiranje na elektroničko nasilje te kako većina učitelja ipak nije osviještena o ovom problemu. Cajner Mraović i suradnice (2019) navode kako određene komponente školske klime poput odnosa učitelja i učenika, odnosa među učenicima, autonomije i sudjelovanja učenika u školskom procesu te jasna školska pravila imaju velik utjecaj na adekvatne reakcije na neprimjerena ponašanja i nasilje na društvenim mrežama.

Nastava na daljinu tijekom pandemije koronavirusa

Krajem 2019. godine počelo je pojavljivanje simptoma koji su bili povezani s teškim respiratornim problemima, a ubrzo je utvrđeno kako bolest uzrokuje koronavirus (Vasilj i Ljevak, 2020) te je 11. ožujka 2020. godine proglašena pandemija COVID-19 (WHO, 2020). Zbog novonastale situacije promijenio se način života u cijelom svijetu, a jedno od područja brojnih prilagodbi bilo je i obrazovanje. Vlada Republike Hrvatske 13. ožujka 2020. donosi „Odluku o obustavi izvođenja nastave u visokim učilištima, srednjim i osnovnim školama te redovnog rada ustanova predškolskog odgoja i obrazovanja i uspostavi nastave na daljinu“ (Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MZO], 2020). Budući da su se nadalje izmjenjivala razdoblja poboljšanja i pogoršanja epidemiološke situacije, tako su se mijenjali i načini provedbe nastave. Ministarstvo je koncipiralo tri moguća scenarija i provodilo ga s obzirom na situaciju: (1) redovita nastava u školi; (2) mješoviti model nastave; (3) nastava pretežito na daljinu. Također, važno je istaknuti kako se u ovoj situaciji radi o nastavi na daljinu u izvanrednim uvjetima, odnosno da se učenje na daljinu odvija kao odgovor na krizu te da kao takvo ima specifičan utjecaj na djecu koja nisu naviknuta na ovakav princip rada i zahtijeva određen stupanj prilagodbe i odricanja (United Nations Children's Fund [UNICEF], 2020).

Bradley i suradnici (2017) objašnjavaju kako pojedine osobne karakteristike i sposobnosti mogu doprinijeti uspješnom ovladavanju i nastavom na daljinu i nastavom u klasičnom okruženju. U svom istraživanju navode da su pozitivne samoregulatorne strategije i visoka samoeфикаsnost značajni prediktori boljeg akademskog uspjeha u obje vrste nastave. Nadalje, Nambiar (2020) navodi neke osobne čimbenike koji su utjecali na cjelokupno iskustvo s nastavom na daljinu kod studenata tijekom pandemije koronavirusa, a to su digitalne vještine, snalaženje u *online* učionici, razumijevanje gradiva predstavljenog kroz *online* predavanja, anksioznost, koncentracija, angažiranost i motivacija. Osim osobnih čimbenika, Taat i Francis (2020) u svom istraživanju navode korisnost *online* predavanja, kvalitetu pruženih informacija, karakteristike predavača, kvalitetu sustava i tehnološku opremljenost kao najvažnije čimbenike za prihvaćenost nastave na daljinu. Nadalje, na uspjeh u području obrazovanja važan utjecaj imaju obitelj, škola, zajednica, a postoji i utjecaj društvenih i političkih normi (UNICEF, 2020). Bizjak (2020) ističe važnost činjenice da učenici dolaze iz različitih sredina i obitelji te kako neki od njih nemaju povoljne i organizirane radne uvjete kod kuće, što predstavlja veliku prepreku u organizaciji i realizaciji nastave na daljinu. Neki autori spominju i negativan utjecaj restrikcija na mentalno zdravlje djece za vrijeme pandemije, odnosno utjecaj smanjene socijalne interakcije s vršnjacima, kao i uskraćenosti brojnih aktivnosti u slobodno vrijeme (Fegert i sur., 2020). Ristić Dedić (2020) u svom istraživanju provedenom u tri srednje škole u Zagrebu utvrđuje kako je glavni izvor stresa u ožujku 2020. godine, odnosno na početku provedbe nastave na daljinu, proizlazio ne samo iz novog načina obrazovanja, već iz sveukupnih promjena životnih uvjeta, a najznačajniji stresor bio je nedostatak vršnjačkog druženja. Dakle, radni uvjeti kod kuće, obiteljska situacija, podrška okoline, socijalne prilike, slobodno vrijeme i brojni drugi slični čimbenici sada su imali još veću ulogu u akademskom uspjehu djeteta nego kod klasične nastave.

Runtić i Kavelj (2020) navode kako je prosječna ocjena zadovoljstva osnovnoškolaca nastavom na daljinu 3,50 (u rasponu od 1 do 5), dok je istraživanje Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu (2020) utvrdilo prosječnu ocjenu od 3,14. Također, analizom frekvencije odgovora učenika Runtić i Kavelj (2020) zaključuju da učenici gotovo dva puta češće navode negativne strane ovakve vrste nastave nego pozitivne, što pokazuje teškoće u prilagodbi na ovakav oblik obrazovanja.

Cilj i istraživačka pitanja

Cilj

Cilj ovog rada je pribavljanje negativnih iskustava koja su povezana s korištenjem interneta kod mladih.

Istraživačka pitanja

U skladu s navedenim ciljem, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koja negativna iskustva korištenja interneta navode osnovnoškolci?
2. Koje negativne posljedice korištenja interneta doživljavaju osnovnoškolci?
3. Koja negativna iskustva s nastavom na daljinu tijekom pandemije koronavirusa navode osnovnoškolci?

Metoda

Sudionici

Kvalitativni dio istraživanja proveden je na prigodnom uzorku, a činili su ga učenici od 5. razreda osnovne škole do 4. razreda srednje škole, odnosno učenici u dobi od 11 do 18 godina. Za potrebe ovog rada, iz ukupnog uzorka od 38 učenika (N=38), u obradi rezultata korišteni su isključivo odgovori osnovnoškolaca (N=19), odnosno sudionika u dobi od 11 do 15 godina od kojih je 9 bilo muškog spola (N=9), a 10 ženskog spola (N=10). Nastojalo se obuhvatiti osnovnoškolce iz različitih okruženja pa je tako 12 njih bilo iz velikog mjesta (N=12), a 7 iz malog mjesta (N=7).

Instrumenti

U svrhu provedbe istraživanja korišten je polustrukturirani intervju koji je sadržavao 21 pitanje, najčešće otvorenog tipa. Sva pitanja bila su osmišljena od strane diplomantica i voditeljica ovog projekta. Prvo su postavljena pitanja o dobi, spolu, mjestu stanovanja te školi i razredu djeteta. Zatim su postavljena pitanja o raznim temama, a to su asocijacije povezane s internetom, uređaji korišteni za pristupanje internetu, pozitivna i negativna iskustva na internetu, obiteljske interakcije i pravila vezana za korištenja interneta, korištenje interneta u obrazovne svrhe kod kuće i u školi (s naglaskom na korištenje interneta tijekom nastave na daljinu) i načini percepcije pojave nasilja putem interneta te njihova iskustva u tom području.

Postupak

Ovaj rad dio je istraživačkog projekta „Pozitivna i negativna iskustva na internetu – digitalni svijet u kontekstu pandemije“ koji ima kvalitativni i kvantitativni dio, a voditeljica projekta je izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek. Intervjue sa sudionicima provodile su četiri diplomantice, uživo i u skladu s epidemiološkim mjerama. Trajali su oko 20 minuta te su snimani diktafonom kako bi se kasnije na temelju audio snimaka napisali transkripti pomoću kojih su analizirani podatci. Intervju se obavljao individualno, odnosno s jednim sudionikom razgovarala je jedna diplomantica. Prije provođenja istraživanja, dobivene su pismene suglasnosti roditelja za sudjelovanje maloljetnih sudionika. Nakon toga, sudioniku su se ukratko objasnili tema, cilj i svrha istraživanja, kao i važnost njegovog sudjelovanja. Također, naglašena je i povjerljivost i anonimiziranost podataka, odnosno objašnjeno je kako će se u obradi podataka umjesto imena koristiti šifra te kako će odgovori biti korišteni isključivo svrhu izrade znanstvenog rada. Spomenuta je i mogućnost odustajanja tijekom intervjuja te mogućnost povlačenja suglasnosti za sudjelovanje do mjesec dana nakon razgovora. Nakon kratkih uputa i upoznavanja s istraživanjem, od sudionika je zatražena usmena suglasnost za sudjelovanje i snimanje razgovora, a zatim je započeo i sam intervju i prikupljanje sadržaja. Na temelju dobivenog sadržaja, metodom analize okvira (engl. *framework analysis*) nadalje su obrađeni podatci.

Obrada podataka

Podaci ovog istraživanja obrađeni su analizom okvira, metodom razvijenom specifično za primijenjena istraživanja, a osmislili su ju Ritchie i Spencer 1994. godine (Lacey i Luff, 2007). Neke od značajki analize okvira su unaprijed osmišljene teme i pitanja na koja se želi dobiti odgovor te činjenica da se istraživanje obično provodi jednokratno i da je vremenski ograničeno (Ajduković i Urbanc, 2010). Također, prednost ove metode je što nerijetko rezultira identificiranjem nekih novih tema koje se naknadno mogu obraditi, a prikupljanje podataka kod ovog postupka ima veću strukturu nego što je to uobičajeno za kvalitativnih istraživanja pa je stoga i analiza podataka jednostavnija (Ajduković i Urbanc, 2010). Analiza okvira smatra se analitičkim procesom koji se sastoji od nekoliko međusobno povezanih faza, a to su upoznavanje s građom, postavljanje tematskog okvira, kodiranje, unošenje u tablice te povezivanje i interpretacija (Lacey i Luff, 2007). Iste faze koristile su se i u ovom istraživanju. Nakon preslušavanja audio snimaka i pretvaranja istih u transkripte, diplomantice su u parovima, zbog veće objektivnosti, razvrstavale odgovore sudionika prema valenciji, odnosno kategorizirale su odgovore na pozitivne, neutralne i negativne. Jedan par diplomantica razvrstavao je odgovore osnovnoškolaca, a drugi odgovore

srednjoškolaca. U ovom radu u obradu su uključeni odgovori osnovnoškolaca s negativnom valencijom te su se na temelju tih odgovora odredili opći tematski okviri, kategorije odgovora te pojmovi koji su se odnosili na određene kategorije, a sve je bilo objedinjeno u tablicama i interpretirano kao odgovor na postavljena istraživačka pitanja.

Rezultati

Rezultati istraživanja prikazani su kroz tri teme: (1) Negativna iskustva osnovnoškolaca povezana s korištenjem interneta (Tablica 1); (2) Negativni utjecaji korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca (Tablica 2); (3) Negativne strane nastave na daljinu tijekom pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca (Tablica 3).

Negativna iskustva osnovnoškolaca povezana s korištenjem interneta

S obzirom da su sudionici, osim vlastitih negativnih iskustava na internetu, često navodili i vršnjačka iskustva, u sklopu prve tematske cjeline negativnih iskustava osnovnoškolaca povezanim s korištenjem interneta (Tablica 1) definirane su dvije kategorije: osobna iskustva nasilja preko interneta i komunikacije s neželjenim profilima te vršnjačka iskustva nasilja preko interneta i komunikacije s neželjenim profilima.

Tablica 1

Negativna iskustva osnovnoškolaca povezana s korištenjem interneta

Tematska cjelina: Negativna iskustva osnovnoškolaca povezana s korištenjem interneta	
Kategorije	Pojmovi
Osobna iskustva nasilja preko interneta i komunikacije s neželjenim profilima	Vrijeđanje i ismijavanje vezano za objave na društvenim mrežama Objavljivanje sadržaja bez pristanka Vrijeđanje i ismijavanje u internetskim igrama Kontakt s nepoznatim osobama
Vršnjačka iskustva nasilja preko interneta i komunikacije s neželjenim profilima	Vrijeđanje i ismijavanje vezano za objave na društvenim mrežama Objavljivanje sadržaja bez pristanka

Navodeći vlastita iskustva nasilja preko interneta, sudionici su često spominjali doživljeno vrijeđanje i ismijavanje njihovih objava na društvenim mrežama, primjerice: „Zna se dogoditi da me netko počne napadati i vrijeđati bez razloga, odnosno ispituju me zašto objavljujem takve slike i slično.“ (OŠŽ6); „Stavila sam neke slike na Instagram pa su me zezali oko toga, ali ne oko izgleda, već s kim se družim ili tako nešto. Vrijeđali su i neka mjesta na kojima sam bila.“ (OŠŽ5), ali i objavljivanje osobnih i sramotnih sadržaja bez njihovog pristanka: „Neki dečki iz škole su napravili grupu na Instagramu i objavili moje sramotne i ružne slike pa se to proširilo po svim razredima.“ (OŠŽ4); Ne volim kada objave neku moju sliku.“ (OŠM4); „Kada mi je rođendan, prijatelji na Instagram priču objave neku moju sramotnu sliku.“ (OŠŽ4). Nadalje, navodili su primjere vrijeđanja i ismijavanja u internetskim igrama: „Pisali su mi ružne komentare u igricama kada smo se posvađali.“ (OŠM3); „U igrici su me ismijavali kako imam kreštav glas.“ (OŠM9). Također, bilo je spomenuto i javljanje od strane nepoznatih osoba: „Nekada mi se jave neke osobe koje ne znam pa ih najčešće blokiram.“ (OŠŽ6); „Ne sviđa mi se što nepoznati ljudi mogu gledati moj profil i slati mi poruke.“ (OŠŽ8).

Sudionici su naveli i nekoliko vršnjačkih iskustava vrijeđanja i ismijavanja na temelju onoga što su objavili na društvenim mrežama: „Jednoj mojoj prijateljici su komentirali da je previše debela na nekim slikama.“ (OŠŽ7); „Moja prijateljica je doživjela da joj jedna osoba komentirala svaki video na TikToku i govorila kako je ona ružna i kako nema prijatelja.“ (OŠŽ8). Vršnjaci su doživljavali i objave bez pristanka u svrhu njihova izrugivanja: „Stariji dečki su snimali jednog dečka iz šestog razreda u toaletu i to objavili na Instagram.“ (OŠŽ4). Među iskustvima prijatelja našao se i primjer prijetnje putem interneta: „Netko se javio mom prijatelju i rekao da će ga sačekati na jednom mjestu i da će se potući s njim.“ (OŠM2). Također, spomenuta su i tuđa iskustva s lažnim profilima: „Nekoliko mojih prijatelja je doživjelo da im se netko javio s lažnog profila i zezao ih.“ (OŠM3); „Neke osobe naprave profil samo za ismijavanje drugih osoba. Odnosno, imaju svoj normalan profil gdje objavljuju svoje lijepe slike i ovaj lažan gdje objavljuju sramote drugih osoba i slično.“ (OŠŽ6). Nadalje, sudionici su navodili primjere vrijeđanja i ismijavanja u internetskim igrama koja su doživljena od strane njihovih vršnjaka: „Kada sam prije igrao COD (Call of Duty) i LoL (League of Legends) događalo se da je nekome

lošije išlo i onda su ga vrijeđali i svašta mu govorili.“ (OŠM4); „Ima jedan dečko u igrici koji jako puno psuje drugima pa ja to ignoriram ili izađem iz te igrice.“ (OŠŽ9); „Imamo grupu u igrici i jednom su samo počeli vrijeđati jednu curu bez razloga.“ (OŠŽ9). Kao što su i sami iskusili komunikaciju s nepoznatim osobama, nerijetko su je doživljavali i prijatelji sudionika: „Imam dosta prijatelja koji nisu oprezni oko toga s kim pričaju iako oni to ne smatraju tako lošim. Ja mislim da je opasno što razgovaraju s ljudima koje ne znaju i dijele neke stvari koje ne bi trebali dijeliti.“ (OŠŽ5); „Prijatelji su doživjeli da im se javio netko nepoznat na Instagramu, odnosno profili starijih ljudi.“ (OŠŽ2).

Negativni utjecaji korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca

Druga tematska cjelina koja se odnosi na negativne utjecaje korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca (Tablica 2) sastoji se od dvije kategorije, a to su negativne emocije tijekom korištenja interneta te posljedice prekomjernog korištenja interneta.

Tablica 2

Negativni utjecaji korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca

Tematska cjelina: Negativni utjecaji korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca	
Kategorije	Pojmovi
Negativne emocije tijekom korištenja interneta	Negativne emocije tijekom korištenja društvenih mreža Negativne emocije tijekom igranja internetskih igara
Posljedice prekomjernog korištenja interneta	Negativni fizički simptomi Problemi u interpersonalnim odnosima Zanemarivanje školskih i kućanskih obaveza Negativno raspoloženje čim internet nije dostupan

Prva kategorija u ovoj tematskoj cjelini, odnosno negativne emocije tijekom korištenja interneta, odnosi se na one emocije koje su sudionici doživjeli tijekom uobičajenog pristupanja društvenim mrežama i internetskim igrama. Prvi skup negativnih emocija osnovnoškolci su opisali ovako: „Kada prijatelji objave moju sramotnu sliku bude me sram iako je možda zezancija.“ (OŠŽ4); „Osjećam se posramljeno kada mi iskoče neke stare slike na Facebooku.“ (OŠM3); „Ima puno fotografija i videosnimaka na internetu od kojih se zgrozim, npr. maltretiranje životinja. Odmah prijavim taj sadržaj jer se osjećam grozno kada ga vidim.“ (OŠŽ5). O drugom skupu negativnih emocija, odnosno o onima koje su doživjeli tijekom igranja internetskih igara, sudionici su izvijestili ovako: „Kada izgubim u igrici znam se iznervirati.“ (OŠM7); „Kada igram LoL jako se živciram.“ (OŠM9).

Kao jednu od posljedica prekomjernog korištenja interneta sudionici su spomenuli razne negativne fizičke simptome: „Imao sam glavobolje zbog previše interneta, a često sam bio i umoran.“ (OŠM5); „Nekada sam bio umoran kada sam igrao igrice s prijateljima i kada je bilo stvarno zabavno pa sam dugo ostao budan.“ (OŠM4); „Jedno vrijeme sam puno igrala igrice pa sam stalno bila jako umorna.“ (OŠŽ9). Također, često su bile spomenute i nesuglasice s ukućanima i prijateljima: „Prije nisam imala Instagram, ali otkad sam ga napravila stalno ga koristim i nekako sam se povukla od svojih prijatelja. Više vremena provodim na njemu pa se oni znaju naljutiti.“ (OŠŽ6); „Nekada budem malo previše na internetu pa onda zna biti svađe s roditeljima.“ (OŠM1). Ni zanemarivanje školskih i kućanskih obaveza nije izostalo iz posljedica uslijed previše vremena provedenog na internetu: „Pa znao sam imati lošije ocjene zbog previše interneta.“ (OŠM2); „Postala sam previše ovisna o internetu i dobila nekoliko slabijih ocjena.“ (OŠŽ6); „Svaki dan se dogodi da mi mama kaže da pospremim krevet ili počistim nešto, ali mene čekaju prijatelji u igrici pa to ne napravim.“ (OŠM8). Sudionici koji su pretjerano koristili internet izvijestili su i o negativnom raspoloženju čim im on nije bio dostupan: „Ako sam negdje vani ili u školi i osjećam se usamljeno onda mi bude grozno jer nemam internet. Na internetu imam neke prijatelje s kojima mogu popričati i onda se osjećam loše ako u tom trenutku to ne mogu napraviti.“ (OŠŽ5); „Ne osjećam se baš dobro kada želim nešto raditi na internetu i biti kreativna, a ne mogu.“ (OŠŽ3); „Bude mi užasno dosadno i razmišljam kako ću ga koristiti.“ (OŠM3).

Negativne strane nastave na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca

Tijekom prilagodbe na održavanje nastave na daljinu, osnovnoškolci su doživjeli razna negativna iskustva s praćenjem nastave, ali i negativne posljedice zbog ovakve vrste obrazovanja,

a upravo su to dvije kategorije zadnje tematske cjeline negativnih strana nastave na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca (Tablica 3).

Tablica 3

Negativne strane nastave na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca

Tematska cjelina: Negativne strane nastave na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca	
Kategorije	Pojmovi
Teškoće s praćenjem nastave na daljinu	Tehnički problemi Distrakcije za vrijeme nastave
Negativne posljedice nastave na daljinu	Manjak usvojenog gradiva Previše obaveza Manjak motivacije za radom Manjak socijalne interakcije s vršnjacima

Kao jednu od prepreka tijekom praćenja nastave na daljinu, sudionici su spominjali različite tehničke probleme: „Nije mi se sviđjelo kada mi se isključi računalo, a taman nastavnik zove.“ (OŠM2); „Znalo se dogoditi da mi se nešto ne učita na vrijeme pa zakasnim sa slanjem.“ (OŠŽ6); „Bilo mi je teško kada se u nešto nisam mogla ulogirati jer nisam shvatila kako. Prvo mi je bio težak taj Viber i onda smo imali neke nove grupe na drugim aplikacijama.“ (OŠŽ7). Nadalje, problem su im predstavljale i distrakcije za vrijeme nastave: „Često krenem rješavati nešto, ali onda ipak odgovorim na poruku.“ (OŠM6); „Često sam znala igrati igrice usred nastave kada mi dosadi.“ (OŠŽ3).

Kao jednu od negativnih posljedica nastave na daljinu sudionici su naveli manje usvojenog gradiva nego što je to bilo uobičajeno: „Nije mi se sviđjelo jer trenutno ništa ne znam. Iskreno ništa nisam naučio.“ (OŠM1); „Meni se nastava na daljinu uopće nije sviđjela. Mislim da bih imao bolje ocjene da sam išao u školu i mislim da ovako ništa nisam naučio.“ (OŠM3); „Nije mi se sviđjelo što ponekad nisam shvatila neko gradivo, a nije mi imao tko objasniti uživo.“ (OŠŽ8). Sudionici su se požalili i na previše obaveza: „Kada smo na Zoomu imali sat razrednika, svi smo

se žalili kako imamo previše obaveza. Pogotovo iz biologije.“ (OŠM8); „Profesori su nam davali puno više gradiva nego kada smo išli u školu.“ (OŠM9); „Imali smo jako puno obaveza. Ja sam znala nešto raditi i po 8 sati dnevno. Ujutro se probudim i cijeli dan nešto rješavam, a navečer odem na trening samo ako stignem.“ (OŠŽ6). Isto tako, osnovnoškolci su navodili i manjak motivacije za radom: „Definitivno je bilo lošije jer si stalno u kući pa nemaš baš neki poticaj za rad.“ (OŠM1); „Nisam izvršavala svoje obaveze na vrijeme jer mi se nije dalo. Sve sam u zadnji čas radila. Nekada sam dobila i opomenu od nastavnika.“ (OŠŽ3); „Cijeli dan sam gledala u računalo zbog nastave i kasnije mi se više ništa nije dalo raditi.“ (OŠŽ6). Manjak socijalne interakcije s vršnjacima također im je predstavljao problem: „Nije mi se sviđelo što nisam imao svoje društvo.“ (OŠM3); „Bolje mi je ići u školu i družiti se s prijateljima jer ovako mi je bilo jako dosadno.“ (OŠŽ9).

Rasprava

Pristupanje internetu može olakšati i omogućiti brojne aktivnosti te imati pozitivan učinak na razvoj adolescenata, ali isto tako ima i brojne negativne strane na koje je potrebno obratiti pozornost. Opći cilj kvalitativnog dijela istraživanja bio je pribaviti negativna iskustva mladih povezana s korištenjem interneta. Osim negativnih iskustava tijekom korištenja interneta u slobodno vrijeme i njegovog negativnog utjecaja na različite aspekte života sudionika, u obzir su se uzela i njihova negativna iskustva s nastavom na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa.

Negativna iskustva osnovnoškolaca povezana s korištenjem interneta

U sklopu izvještavanja o negativnim iskustvima na internetu, sudionici su navodili različite oblike nasilja preko interneta, točnije vrijeđanje i ismijavanje na društvenim mrežama i u internetskim igrama, objavljivanje sadržaja bez pristanka, prijetnje te neugodna iskustva s lažnim profilima. Svakako je zanimljiva činjenica da su pojedina iskustva, odnosno susrete s lažnim profilima i prijetnje, sudionici dijelili isključivo u kontekstu vršnjačkih doživljaja. Potencijalan razlog tome je da takvih iskustava jednostavno nisu ni imali budući da su prema većini istraživanja prijetnje preko interneta i iskustva s lažnim profilima manje učestali oblici nasilja preko interneta od vrijeđanja i ismijavanja te objavljivanja sadržaja u svrhu izrugivanja. Jedno takvo istraživanje proveli su Đuraković i suradnice (2014) te naveli ogovaranje, ruganje i ismijavanje podataka objavljenih putem interneta kao najčešće oblike činjenja i doživljavanja internetskog nasilja. Slične rezultate navode Buljan Flander i suradnice (2015) u svom istraživanju te kao najčešće oblike elektroničkog nasilja spominju primanje i slanje poruka i komentara uvredljivog karaktera, ogovaranje i širenje glasina, poticanje drugih na vrijeđanje te objavljivanje sadržaja s ciljem

ismijavanja. No postoje i istraživanja koja spominju i neke druge vrste nasilja kao najčešće. Pa tako primjerice Matos i suradnici (2018) uz već spomenute vrste nasilja preko interneta ističu i često doživljavanje prijetnji, lažnog predstavljanja i isključivanja iz grupa. Dakle, ni spomenuta vršnjačka iskustva od strane sudionika, odnosno prijetnje putem interneta i susreti s lažnim profilima, ne moraju nužno biti rijetka pojava. Većina istraživača se slaže kako u ispitivanju prevalencije nasilja preko interneta i njegovih oblika postoji problem nepodudarnosti rezultata u različitim istraživanjima, a razlog tome su razlike u operacionalizaciji, konceptualizaciji i definiranju ove vrste nasilja (Tokunaga, 2010; Brochado i sur., 2017). Također, neprekidan razvoj informacijskih tehnologija znatno otežava zahvaćanje pojma internetskog nasilja, što rezultira nekonzistentnim nalazima u ovom području (Buljan Flander i sur., 2015). Prilikom tumačenja rezultata svakako treba uzeti u obzir i osjetljivost same tematike te je moguće da se sudionici nisu osjećali ugodno izvještavati o pojedinim događajima.

U ovom istraživanju, sudionici su često spominjali **vrijedanje i ismijavanje na društvenim mrežama**, bilo da se odnosilo na vlastito ili vršnjačko iskustvo, a većinom se radilo negativnom komentiranju fizičkog izgleda. Osim već spomenutih radova koji su ovaj oblik nasilja preko interneta navodili kao najčešći, Batori i suradnici (2020) u svom istraživanju spominju obraćanje uzrujavajućim nadimcima i korištenje ponižavajućih izraza na internetu kao najčešća iskustva doživljenog, ali i počinjenog nasilja. Nikčević-Milković i Jerković (2016) ističu kako je zadirkivanje obično pogrešno prihvaćeno kao nerizično ponašanje kojemu su mladi skloni, čak i od strane učitelja, iako ono može ostaviti značajne negativne posljedice na osobu koje ga neprestano doživljava. Društvene mreže mogu izazvati osjećaj pritiska kod adolescenata budući da kroz svoje objave nerijetko žele ostvariti odobravanje i prihvaćanje od strane vršnjaka pa sebe vrednuju na osnovu tuđih komentara, količine prijatelja/pratitelja i broja *likeova* (Šmakić, 2016). Stoga ni na koji način ne treba zanemarivati niti umanjivati intenzitet utjecaja negativnih komentara na društvenim mrežama. Isto se odnosi i na **objavljivanje sadržaja bez pristanka** koje su sudionici često navodili. Primjerice, jedna sudionica (OŠŽ4) spomenula je kako njezini prijatelji katkad objave sramotne fotografije na kojima je i ona te da se ponekad osjeća loše zbog toga, iako sve smatra „zezancijom“. No ista sudionica spomenula je kako je doživjela i namjerno nasilje na ovakav način, od vršnjaka koje nije smatrala svojim prijateljima. Upravo zbog specifičnosti komunikacije na internetu, odnosno izostanka neverbalne komunikacije i reakcije druge osobe, čak i poneka šala može se doživjeti kao uvreda ili provokacija te se namjera nanošenja štete teže utvrđuje nego kod tradicionalnog nasilja (Vejmelka i sur., 2017). Čestinu navedenog oblika nasilja potvrdile su Bilić i suradnice (2014) koje spominju sramoćenje putem foruma, blogova ili

društvenih mreža (38,4%) te objavljivanje slika i sadržaja u svrhu sramoćenja (32,4%) kao najčešće oblike nasilja preko interneta. Kada su u pitanju **prijetnje putem interneta**, Hodak Kodžoman i suradnice (2013) u svom istraživanju provedenom na osnovnoškolcima izdvojile su nekoliko primjera istih, a radilo se o prijetnjama fizičkim nasiljem pa čak i prijetnjama smrću. Ista vrsta prijetnje, odnosno prijetnja fizičkim napadom, spomenuta je i od strane sudionika ovog istraživanja (OŠM2) u kontekstu doživljaja vršnjaka ovog sudionika. Neki od spomenutih oblika nasilja preko interneta nerijetko se odvijaju putem **lažnih profila** pa su tako i sudionici ovog istraživanja spomenuli da poznaju nekolicinu vršnjaka koji izrađuju lažne profile u svrhu sramoćenja drugih (OŠŽ6), ali i one koji su sami doživjeli da ih netko „zeza“ s takvih profila (OŠM3). Willard (2007) komunikaciju s lažnog profila smatra dijelom lažnog predstavljanja (engl. *impersonation*) pa samim time i vrstom nasilja preko interneta. Ono što ovaj oblik nasilja čini dodatno opasnim je anonimnost koju korisnik dobiva stvaranjem lažnog identiteta. Barlett i suradnici (2016) proveli su istraživanje o povezanosti anonimnosti i nasilja preko interneta te dobili rezultate kako je anonimnost povezana s pozitivnim stavom prema ovakvoj vrsti nasilja, ali i s čestinom činjenja istog. Osim toga, pokazano je i da je anonimnost značajan rizičan čimbenik za ponavljanje nasilnog čina na internetu u budućnosti. Osim nasilja putem društvenih mreža, sudionici su navodili i razna iskustva **vrijeđanja i ismijavanja prilikom igranja internetskih igara**, a slična iskustva prikupili su i McInroy i Mishna (2017) na uzorku osnovnoškolaca u kvalitativnom dijelu svog istraživanja. Kao i sudionici ovog istraživanja, sudionici navedenog istraživanja iskusili su psovanje, vrijeđanje te druge oblike verbalnog nasilja tijekom igranja, a neki od njih isto su doživljavali gotovo svakodnevno. Ono što se također izdvojilo kao važno u oba istraživanja je često vrijeđanje mlađih i novijih igrača koji još nemaju dovoljno iskustva u određenoj igri te ismijavanje onih koji su lošijih vještina. Morales i suradnici (2016) ovakve nalaze objašnjavaju potrebom za izražavanjem socijalne dominacije te pokazivanjem snage i kompetencije među igračima, uz doprinose već spomenutih komponenata internetskog nasilja poput anonimnosti, manjka vizualnih informacija i smanjenog osjećaja straha od kazne. Problem predstavlja i činjenica što se vrlo često psovanje i napadanje manje vještih i mlađih igrača smatra normalnim dijelom kulture igranja internetskih igara i natjecateljskog duha, a ne nasiljem preko interneta (McInroy i Mishna, 2017).

Drugo negativno iskustvo koje su sudionici spominjali bilo je **kontaktiranje od strane nepoznatih osoba**, a po navodu jedne sudionice (OŠŽ2), ponekad se radilo i o profilima starijih ljudi. Iako se sklapanje novih prijateljstava može spominjati i u kontekstu pozitivnih strana interneta, komunikacija s nepoznatim osobama svakako pripada u rizična ponašanja na internetu,

posebice ako su informacije o nepoznatoj osobi nepouzdana, neprovjerene te ako ne postoje nikakve zajedničke poveznice ni poznanstva (Robotić, 2015). Sudionici su ovakva iskustva opisivali u negativnom tonu, a jedna sudionica (OŠŽ8) objasnila je kako joj se ne sviđa ni sama pomisao na javljanje od strane nepoznatih osoba, kao ni to što joj takve osobe mogu gledati profile na društvenim mrežama, dok je druga sudionica (OŠŽ6) rekla kako osobe koje ne poznaje najčešće odmah blokira. S druge strane, jedna od sudionica (OŠŽ5) komentirala je kako puno njezinih prijatelja stupa u kontakt s nepoznatim osobama te kako s njima dijele razne osobne informacije. Rezultati hrvatskog istraživanja pokazali su da je 30,2% od 138 sudionika u dobi od 9 do 17 godina stupilo u kontakt na internetu s osobom koju ne poznaju, a 14% njih s tom osobom susrelo se i uživo (HR Kids Online, 2017). Komentari većine sudionika ovog istraživanja pokazuju svijest o potencijalnim opasnostima komunikacije s nepoznatim profilima te takve situacije rješavaju blokiranjem, ali pojedini navodi, primjerice onaj sudionice OŠŽ5 koji govori o raširenosti ovakvih interakcija među njezinim prijateljima, ukazuju na potrebu za daljnjom edukacijom učenika o sigurnosti na internetu.

Negativni utjecaji korištenja interneta na različite aspekte života osnovnoškolaca

Budući da je pristupanje internetu u današnje vrijeme gotovo pa neizbježna aktivnost, posebice među mladima, uobičajeno je za pretpostaviti da ima značajan utjecaj na različite aspekte njihovog života, uključujući i svakodnevno raspoloženje te emocije koje doživljavaju. Ono što se može vidjeti iz prethodne tematske cjeline je da su sudionici doživljavali razna negativna iskustva koristeći društvene mreže i igrajući internetske igre. Posljedično tome, izvještavali su i o osjećajima koji su bili pobuđeni takvim iskustvima. **Negativne emocije tijekom korištenja društvenih mreža** javljale su se uslijed doživljenog nasilja na internetu, a na primjeru sudionice OŠŽ4 to je bio sram zbog objavljenih fotografija bez njezinog pristanka. Jedna od specifičnosti nasilja preko interneta je činjenica da svaki novi komentar ili broj pregleda u osobi može iznova izazvati negativne osjećaje poput ljutnje, srama i tuge kada iznova pristupi internetu (Vejmelka i sur., 2017). Čak i ako se objava ukloni s društvene mreže, postoji mogućnost da ju je nekolicina korisnika prosljedila ili spremila na svoj uređaj, što znači da neugodan doživljaj za osobu potencijalno može trajati duže od postojanja same objave. Nadalje, od strane sudionice OŠŽ5 bila je spomenuta i emocija gađenja zbog neželjenih, nasilnih i neprimjerenih sadržaja. Hodak Kodžoman i suradnice (2013) prikazuju zabrinjavajuće rezultate svog istraživanja u kojemu su sudjelovali osnovnoškolci u dobi od 10 do 11 godina. Već u toj dobi većina sudionika izjavila je kako je na internetu vidjela ili primila porukom neku vrstu uznemirujućeg sadržaja, najčešće poruke ili fotografije seksualnog, uvredljivog ili zastrašujućeg karaktera. Samo 7 od 27 sudionika

nije se susrelo s navedenim sadržajima te autorice navode kako se takva djeca osjećaju sigurnije i zaštićenije na internetu. Jedan od problema interneta kao globalne mreže s neograničenim mogućnostima i sadržajima je nemogućnost izbjegavanja neprimjerenih i neželjenih sadržaja, pogotovo ako se radi o neiskusnim korisnicima. Što se tiče emocije ljutnje, sudionici su ju spominjali kao najčešću **negativnu emociju tijekom igranja internetskih igara**, a glavni razlog bio je gubitak u igri. Behnke i suradnici (2021) proveli su kvalitativno istraživanje u kojem su prikupili iskustva sudionika u doživljavanju različitih emocija tijekom igranja internetskih igara, kao i razloge za doživljavanje istih te su potvrdili kako je gubitak među najčešćim razlozima za ljutnju i bijes igrača, a jedini češći razlog je loša izvedba drugih suigrača u timu. Isti autori navode kako je doživljavanje raznovrsnih emocija poput tuge, ljutnje, entuzijazma i osjećaja zabave uobičajen dio ovakve interaktivne i kompetitivne aktivnosti, no potrebno je razlikovati uobičajene reakcije od pretjerane emocionalne vezanosti za pojedine internetske aktivnosti i negativnog odražavanja istih na opće funkcioniranje osobe (Pavlinović, 2019).

Druga kategorija ove tematske cjeline odnosila se na negativne posljedice koje su osnovnoškolci doživljavali uslijed prekomjernog korištenja interneta, a u slučaju sudionika ovog istraživanja to su razne somatske tegobe, obiteljski i prijateljski sukobi te zakazivanje u školskim i kućanskim obavezama. Od **negativnih tjelesnih simptoma** sudionici su navodili glavobolju i izraziti umor kao glavne smetnje uslijed previše vremena provedenog na internetu. Iste fizičke posljedice spominje većina istraživanja, ali i brojne druge poput bolova u mišićima, zglobovima, prstima, vratu i leđima, gubitka osjeta u prstima, suhih i crvenih očiju te opće slabosti (Cerruti, 2017; Singh i Patil, 2020). Još veći problem predstavljaju dugoročne posljedice uslijed prelaska iz povremenog prekomjernog korištenja interneta u takav način života i razvijanje ovisnosti o internetu, a neke od njih mogu biti opći pad imuniteta, sindrom karpalnog tunela, atrofija mišića, izrazito debljanje ili mršavljenje i oštećenje vida (Pavlinović, 2019). Sudionici ovog istraživanja nisu navodili spomenute teže posljedice te je većina njih naglasila kako se radilo o povremenim i lakšim fizičkim smetnjama, najčešće zbog nespavanja. Carević i suradnice (2014) u svojim rezultatima pokazuju da četvrtina od 201 ispitanih srednjoškolaca nedovoljno spava zbog korištenja interneta te ističu kako ovaj problem može dovesti i do različitih posljedica u školskom uspjehu i obiteljskim odnosima. Upravo su ove posljedice doživjeli i sudionici ovog istraživanja, a uz lošije ocjene uslijed **zanemarivanja školskih obaveza**, spominjali su i **zanemarivanje kućanskih obaveza**. Primjerice, sudionik OŠM2 naveo je kako je dobio nekoliko lošijih ocjena zbog previše vremena provedenog na internetu, dok je sudionik OŠM8 rekao kako mu se gotovo svaki dan dogodi da ne obavi pojedine kućanske poslove jer u tom trenutku igra internetske igre.

Kim i suradnici (2017) u svom istraživanju navode da je količina vremena koje učenici provedu koristeći internet za izvršavanje akademskih obaveza pozitivno povezana s akademskim uspjehom, ali da je generalna količina vremena provedena na internetu negativno povezana s istim. Autori objašnjavaju da, iako internet može biti koristan alat kada je u pitanju obrazovanje i pronalaženje novih informacija, učenici koji ga prekomjerno koriste često nisu koncentrirani tijekom izvođenja nastave te im opada interes za školovanje, a sve navedeno popraćeno je padom učinkovitosti u školskom kontekstu. Pavlinović (2019) navodi kako osoba koja postaje ovisna o internetu polako zapostavlja svoju obiteljsku ulogu, počevši od svakodnevnih kućanskih aktivnosti. Također, Young (1999) spominje i javljanje **nesuglasica u interpersonalnim odnosima** budući da se mladi koji prekomjerno koriste internet sve više oslanjaju na podršku u digitalnom prostoru te se emocionalno povlače iz drugih obiteljskih i prijateljskih odnosa, a lošiji akademski uspjeh može rezultirati sukobom s roditeljima i učiteljima. Negativan utjecaj prekomjernog korištenja interneta na interpersonalne odnose sudionika ovog istraživanja može se vidjeti na iskazu sudionice OŠŽ6 koja je spomenula kako se povukla od svojih prijatelja otkad je napravila profil na društvenoj mreži Instagram te na komentaru sudionika OŠM1 koji je naveo kako se ponekad posvađa s roditeljima upravo zbog previše vremena provedenog na internetu. Svoje **negativno raspoloženje kada im internet nije bio dostupan** sudionici su opisali kroz osjećaje dosade i usamljenosti te su neki od njih priznali da čim ne pristupaju internetu razmišljaju o tome kako i kada će ga idući put koristiti. Prema istraživanju Poliklinike za zaštitu djece i mladih grada Zagreba (2014) 1 od 10 djece osjeća nemir i razdražljivost kada nisu u mogućnosti pristupiti internetu. Gotovo u svim radovima ove tematike može se pronaći informacija kako su negativne emocije tijekom nemogućnosti pristupanja internetu i ekscesivne misli o njegovom korištenju dio apstinencijskog sindroma uslijed početka razvijanja ili već razvijene internetske ovisnosti (Young, 1999; Carević i sur., 2014; Jurman i sur., 2017). Svi spomenuti negativni utjecaji prekomjernog korištenja interneta mogu biti kratkoročni, ako se na vrijeme uoče te ako se na njih pravodobno reagira. No problem predstavljaju dugoročni negativni utjecaji na cjelokupno funkcioniranje pojedinca uslijed razvijanja ovisnosti o internetu. Vejmelka i suradnice (2017) u svom istraživanju u kojem je sudjelovalo 352 srednjoškolca Republike Hrvatske navode da je 32,8% njih pokazalo umjerene znakove ovisnosti o internetu, a 3,4% njih visoku razinu ovisnosti. Iako većina sudionika nije pokazala rizične simptome za razvoj ovisnosti ili su znakovi bili blagi, autorice ističu zabrinjavajuću zastupljenost adolescenata s umjerenim znakovima internetske ovisnosti jer upravo ta skupina pokazuje rizik za razvoj visoke razine internetske ovisnosti. Slično istraživanje, ali provedeno na mlađoj populaciji, odnosno osnovnoškolcima, pokazalo je da već u toj dobi 38,24% njih izjavljuje da bi im život bio nezamisliv da nemaju društvene mreže (Kunić i sur., 2017).

Rezultati navedenih istraživanja, ali i različite negativne posljedice prekomjernog korištenja interneta kod sudionika ovog istraživanja, ukazuju na važnost pravovremenog sprječavanja nastanka dugoročnih teškoća zbog problematične uporabe interneta.

Negativne strane nastave na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa iz perspektive osnovnoškolaca

Prilagodba na novu vrstu školovanja, odnosno nastavu na daljinu za vrijeme pandemije koronavirusa, obuhvatila je učenike na svim obrazovnim razinama, uključujući i njihove roditelje, učitelje i ostale sudionike obrazovanja djece i mladih. Iako postoji nekoliko generalnih prednosti ovakve vrste nastave, primjerice razvijanje informatičkih kompetencija i slušanje predavanja iz udobnosti vlastitog doma (Lovrić i Bjeliš, 2021), sudionici ovog istraživanja nerijetko su spominjali i njezine nedostatke. Stoga je upravo treća tematska cjelina posvećena negativnim iskustvima osnovnoškolaca s nastavom na daljinu, a najveći problem predstavljali su im tehnički problemi, manjak koncentracije za vrijeme nastave, manjak motivacije, prevelik opseg gradiva i obaveza, problemi s razumijevanjem i usvajanjem gradiva te manjak socijalne interakcije s vršnjacima. Većinu spomenutih iskustava spominju i druga istraživanja pa tako Ristić Dedić (2020) kao najznačajnije probleme s nastavom na daljinu iz perspektive učenika navodi probleme s tehnologijom, opterećenost količinom zadataka u kratkom vremenskom roku, manjak adekvatne poduke i povratne informacije od strane učitelja, nedostatak interakcije uživo između učenika i učitelja te previsoka očekivanja oko samostalnog rada učenika, dok Runtić i Kavelj (2020) uz već spomenute nedostatke navode i manjak slobodnog vremena, nemogućnost viđanja prijatelja, komunikacijske probleme s učiteljima, probleme s pridržavanjem rasporeda od strane učitelja te potrebu za stalnom pomoći od strane roditelja.

Prva kategorija ove tematske cjeline sastojala se od iskustava osnovnoškolaca s teškoćama tijekom samog izvođenja nastave, a jedna od njih odnosila se na **tehničke probleme**. Kod sudionika ovog istraživanja to se konkretno odnosilo na učestalo gašenje računala za vrijeme nastave, sporu internetsku vezu i/ili nesnalaženje s velikim brojem aplikacija koje su morali koristiti za komunikaciju i izvršavanje zadataka. O tehničkim problemima u jednom istraživanju izvještavali su i studenti i profesori te su sporu internetsku vezu i prekidanje nastave zbog raznih problema s aplikacijama i uređajima naveli kao najčešće doživljene tehničke probleme tijekom nastave na daljinu (Lassoued i sur., 2020). Iako istraživanja u Republici Hrvatskoj pokazuju kako većina učenika smatra da nema značajnijih problema pri korištenju digitalnih uređaja za vrijeme nastave (Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2020; Lovrić i Bjeliš, 2021), Runtić i Kavelj

(2020) ističu kako bi svakako trebalo uzeti u obzir činjenicu da pojedini učenici ipak imaju znatne teškoće s tehnologijom, a u njihovom istraživanju provedenom na 174 osnovnoškolca to se odnosilo na 13% njih. Kao drugu prepreku u praćenju nastave na daljinu, sudionici su spominjali probleme s koncentracijom, odnosno **veću izloženost raznim distrakcijama** nego kod klasične nastave, a u njihovom slučaju to su bile internetske igre i društvene mreže. Faize i Nawaz (2020) u svom istraživanju također spominju manjak koncentracije kao jedan od glavnih problema nastave na daljinu, ali oni kao glavne distrakcije navode interakciju s ostalim ukućanima i obiteljsku dinamiku. Pad u koncentraciji često je uzrokovan drugim negativnim stranama nastave na daljinu kao što su nedostatak interakcije licem u lice, manjak praktičnih zadataka i demonstracija, tehnički problemi i nerazumijevanje uputa za pojedine zadatke, a posljedično učenici traže zanimaciju u drugim aktivnostima (Dhawan, 2020).

Druga kategorija odnosila se na posljedice cjelokupnog procesa nastave na daljinu, a sudionici su kao jednu od njih često spominjali **manje usvojenog gradiva** nego što je to bilo uobičajeno za klasičnu nastavu te su objasnili kako su tijekom ovog perioda često osjećali kao da nisu puno toga naučili. Primjerice, sudionik OŠM3 objasnio je kako smatra da bi imao bolje ocjene da je pohađao klasičnu nastavu, a sudionica OŠM8 navela je kako ponekad nije razumjela gradivo jer joj je nedostajalo objašnjenje uživo. Slične nalaze pruža istraživanje koje je provela Bizjak (2020) te u njemu navodi i uzroke lošije usvojenog gradiva iz učeničke perspektive, a to su nedostatak objašnjenja gradiva uživo, nerazumijevanje postupka pojedinih zadataka te otežano praćenje nastave. UNICEF (2020) je svojim istraživanjem pokazao da učenici nisu jedini koji imaju ovakvo mišljenje te da više od polovine ispitanih roditelja smatra da je nastava na daljinu manje kvalitetna od nastave uživo u smislu usvajanja potrebnog znanja. Nadalje, sudionici su nerijetko spominjali puno **više obaveza** nego kod klasične nastave, a na primjeru sudionice OŠŽ6 možemo vidjeti kako su se neki od njih požalili i na zanemarivanje hobija i sportskih aktivnosti. Kada je u pitanju osjećaj opterećenosti, istraživanje Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu (2020) provedeno na 923 osnovnoškolca potvrdilo je činjenicu da učenici osjećaju stres uslijed previše obaveza zbog nastave na daljinu, a to je navelo oko 71% njih. Lalović (2021) navodi kako je jedan od potencijalnih razloga osjećaja preopterećenosti kod učenika tijekom novonastale situacije manje podrške od strane učitelja u odnosu na klasičnu nastavu, što posljedično u učenicima izaziva stav da su prepušteni sebi. Također spominje i individualne razlike u mogućnostima i kognitivnim kapacitetima učenika te nedostatak komunikacije među školskim djelatnicima. Sva spomenuta negativna iskustva mogu biti uzrok sljedećeg problema s kojima su se sudionici suočavali, a to je **pad u motivaciji** za učenjem i izvršavanjem ostalih akademskih

obaveza. Osnovnoškolci su navodili kako im nedostaje poticaj za rad te da su, u usporedbi s klasičnom nastavom, manje angažirani. Matuga (2009) u svom radu objašnjava kako su usmjerenost na cilj i samoregulacija važni čimbenici za uspješno ovladavanje nastavom na daljinu, ali da problem nastaje ako učenici nisu intrinzično ili ekstrinzično motivirani za korištenje samoregulatornih strategija. No istraživanja pokazuju da mlađi adolescenti nisu jedini koji su doživljavali probleme s motivacijom, već čak i studenti. Jedno takvo istraživanje proveo je Gustiani (2020) te pokazao kako su pojedini studenti bili motivirani razvijati nove kompetencije te im je novonastala situacija predstavljala zanimljiv izazov, no problem s motivacijom pojavio se kod onih studenata koji su doživljavali druge teškoće, primjerice tehničke probleme ili nerazumijevanje gradiva. Zadnji problem koji se istaknuo među sudionicima bio je **nedostatak socijalne interakcije s vršnjacima**. Činjenica da su bili uskraćeni druženja s prijateljima u školi osnovnoškolcima je izazvala negativne osjećaje poput dosade i nezadovoljstva. Rajić (2020) u svom istraživanju provedenom na uzorku od 162 osnovnoškolca dolazi do rezultata znatno povećane razine usamljenosti nakon zatvaranja škola. Autorica ističe kako prijateljstvo među djecom ima važnu ulogu u razvoju socijalnih vještina, pozitivne slike o sebi i opće dobrobiti. Nadalje, Bačić i Krstinić (2020) svojim rezultatima pokazuju da je nedostatak socijalne interakcije, uz samomotivaciju, najveći uzrok nezadovoljstva nastavom na daljinu kod studenata. Kao što se može vidjeti iz rezultata, sve navedene negativne strane nastave na daljinu uvelike su utjecale kako na akademske aspekte, tako i na cjelokupnu kvalitetu života i funkcioniranje sudionika. Također, budući da su velik dio socijalnih interakcija inače ostvarivali u školskom okruženju, novonastala situacija utjecala je i na socijalni razvoj adolescenata te istraživanja pokazuju da druženje s prijateljima u ovoj dobi ima značajnu ulogu u izgradnji socijalnog identiteta (Tanti i sur., 2011).

Doprinosi, praktične implikacije i ograničenja rada te smjernice za buduća istraživanja

Provedenim istraživanjem pružen je uvid u jednu od suvremenijih tematika današnjice, odnosno prikazana su negativna iskustva mladih na internetu te utjecaji istih na različite aspekte njihovog života. Također, doprinos ovog istraživanja uključuje i podatke o negativnim doživljajima djece s nastavom na daljinu tijekom pandemije koronavirusa te informacije o konkretnim teškoćama u njihovom akademskom funkcioniranju tijekom novonastale situacije. Korištenjem kvalitativne metode postignuta je dvosmjerna komunikacija o ovoj osjetljivoj problematici, prikupljena su razna iskustva, obuhvaćeni osjećaji, mišljenja i stavovi sudionika te je kao rezultat dobivena šira slika o navedenim temama.

Budući da se tehnologija i internetski trendovi neprestano razvijaju i mijenjaju, dobiveni uvid u novije negativne pojave na internetu iz perspektive mladih, kao i potvrđivanje onih koje su prisutne već duže vrijeme, od velike su važnosti za podizanje svijesti o problemu i djelovanja u smjeru njegova prevladavanja i prevencije. Rezultati ovog istraživanja, koji pružaju noviju i suvremeniju perspektivu, mogu se primijeniti i uklopiti u razne programe prevencije nepoželjnog ponašanja na internetu. S obzirom na izjave osnovnoškolaca o doživljenom nasilju na internetu te svjedočenju istom, susretu s neprimjerenim sadržajima i nepoželjnim profilima, iskustvima prekomjernog korištenja interneta i sličnim problemima, nameće se važnost educiranja mladih, njihovih roditelja, učitelja i ostalih sudionika odgoja i obrazovanja o ovoj tematici te konkretnim vještinama koje povećavaju kvalitetu i sigurnost korištenja interneta. Spomenuti programi mogu uključivati različite sadržaje, od predavanja o pozitivnim i negativnim stranama interneta, raširenosti, uzrocima i posljedicama rizičnih ponašanja na internetu te specifičnostima elektroničkog nasilja u odnosu na klasično nasilje/ ovisnosti o internetu u odnosu na druge bihevioralne ovisnosti do izravnog razvijanja informatičkih kompetencija. Isto tako, programi mogu obuhvaćati i kreativne projekte poput radionica, prikaza stvarnih događaja i grupnih rasprava koje uključuju aktivno sudjelovanje. Učenicima se mogu pružiti i veće mogućnosti uključivanja u razne izvannastavne aktivnosti kako bi manje vremena provodili na internetu u slobodno vrijeme. Nadalje, rezultati koji prikazuju iskustva učenika s nastavom na daljinu ukazuju na aspekte ovakve vrste obrazovanja koji mladima predstavljaju problem te stoga mogu pomoći u osmišljavanju konkretnih postupaka za poboljšanje kvalitete nastavnog procesa, povećanje motivacije i zadovoljstva učenika. Iako se na pojedine teškoće poput nedostatka vršnjačkog kontakta uživo ne može utjecati, problemi poput pada motivacije i manjka usvojenog gradiva mogu se smanjiti na razne načine, primjerice korištenjem suvremenih pedagoških i didaktičkih metoda u nastavi, što češćim uključivanjem učenika u nastavni proces te razumijevanjem i većom uključenosti roditelja, učitelja i stručnih suradnika kada su u pitanju teškoće i prilagodba djece.

Jedno od potencijalnih ograničenja provedenog istraživanja može biti činjenica da su uzorak većinom činili poznanici studentica koje su provodile intervju, dijelom zbog epidemiološke situacije. Stoga je većina sudionika dolazila iz istog dijela Hrvatske, konkretnije istočnog dijela. Isto tako, zbog spomenutih poznanstava, ali i osjetljivosti teme negativnih iskustava mladih na internetu, važno je uzeti u obzir vjerojatnost davanja socijalno poželjnih odgovora ili prikrivanje određenih iskustava prilikom razgovora.

Imajući u vidu moguća ograničenja ovog istraživanja, buduća istraživanja mogla bi obuhvatiti sudionike iz svih dijelova zemlje, s obzirom na razlike u ekonomskoj razvijenosti

određenih mjesta. Također, ova tematika može se istražiti i kvantitativnim putem. Howitt (2010) navodi kako su razne kvalitativne metode poslužile za dubinsku spoznaju o određenim konstruktima koji su se nadalje istraživali kvantitativnim putem, odnosno brojna kvantitativna istraživanja uslijedila su nakon uspješnih kvalitativnih, ali i obrnuto. Istraživači bi na taj način mogli uključiti čimbenike poput samopoštovanja, empatije, impulzivnosti, agresivnosti, asertivnosti, usamljenosti i slične konstrukte te ispitati njihovu povezanost s negativnim ponašanjima na internetu, kao i utjecaj odgoja, medija, vršnjaka i drugih osobnih i okolinskih čimbenika. Nadalje, bilo bi korisno primijeniti kombinaciju kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja budući da njihovo kombiniranje, iako popularno u stranim istraživanjima, u hrvatskoj znanosti nije često prakticirano (Sekol i Maurović, 2017). Iste autorice navode kako ovakva kombinacija pruža mogućnost obuhvatnijeg odgovaranja na istraživačka pitanja te uključuje prednosti objiju metoda, primjerice mogućnost generaliziranja rezultata kvantitativnih metoda te detaljniju i otvoreniju perspektivu rezultata kvalitativnih metoda.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je omogućiti uvid u negativna iskustva osnovnoškolaca prilikom korištenja interneta. Budući da je u današnje vrijeme tehnologija postala dio svakodnevice, važno je, uz korist i pozitivne strane digitalnog svijeta, ispitati i razumjeti i one negativne. Upravo je to pružilo ovo istraživanje, a spomenuta negativna iskustva prikupljena su pomoću kvalitativne metode kako bi se detaljnije prikazali problemi s kojima su se osnovnoškolci susretali tijekom dosadašnjeg pristupanja internetu. Rezultati su pokazali da su sudionici, ali i njihovi vršnjaci, doživljavali neugodnu komunikaciju s nepoznatim osobama i različite vrste nasilja na internetu poput vrijeđanja i ismijavanja, prijatnji, susreta s lažnim profilima te objavljivanja sramotnih ili osobnih sadržaja bez njihova pristanka. Osim toga, prilikom svakodnevnog pristupanja internetu sudionici su se susretali s neprimjerenim i neugodnim objavama na društvenim mrežama i frustrirajućim situacijama poput učestalog gubljenja u internetskim igrama koje su posljedično u njima izazivali negativne emocije poput srama, gađenja i ljutnje. Također, nekolicina njih osjetila je razne posljedice zbog prekomjernog korištenja interneta, konkretnije negativne fizičke simptome, probleme u interpersonalnim odnosima, zakazivanje u školskim i kućanskim obavezama te negativno raspoloženje čim im internet nije bio dostupan. Od negativnih iskustava s nastavom na daljinu osnovnoškolci su izdvojili osobne teškoće tijekom samog praćenja nastave poput tehničkih problema i problema s koncentracijom zbog raznih distrakcija, ali i ostale teškoće poput nedostatka motivacije za radom, prevelike količine obaveza, nedostatka usvojenog gradiva i manjka vršnjačkih interakcija uživo. Ovaj rad pruža suvremeni pogled na probleme u digitalnom

svijetu iz perspektive mladih te stoga značajno doprinosi podizanju svijesti o negativnim stranama interneta i usavršavanju različitih intervencija te edukacijskih i preventivnih programa na temu ovisnosti o internetu, elektroničkog nasilja i ostalih rizičnih ponašanja. Ovu tematiku poželjno bi bilo ispitati daljnjim istraživanjima kroz različite kvalitativne i kvantitativne metode te pritom uzeti u obzir navedena ograničenja ovog istraživanja.

Literatura

- Accordino, D. B. i Accordino M. P. (2011). An Exploratory Study of Face-To-Face and Cyberbullying in Sixth Grade Students. *American Secondary Education*, 40(1), 14-30.
- Ajduković, M. i Urbanc, K. (2010). Kvalitativna analiza iskustva stručnih djelatnika kao doprinos evaluaciji procesa uvođenja novog modela rada u centre za socijalnu skrb. *Ljetopis socijalnog rada*, 17(3), 319-352.
- Bačić, L. i Krstinić, M. (2020). Zadovoljstvo studenata Tehničkog veleučilišta u Zagrebu provođenjem online nastave. *Obrazovanje za poduzetništvo-E4E: znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*, 10(2), 34-42.
- Baldry, A., Farrington, D. P. i Sorrentino, A. (2016). Cyberbullying in youth: A pattern of disruptive behaviour. *Psicología Educativa*, 22(1), 19-26.
- Barlett, C. P., Gentile, D. A. i Chew, C. (2016). Predicting cyberbullying from anonymity. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(2), 171-180.
- Batori, M., Čurlin M. i Babić D. (2020). Nasilje putem interneta među adolescentima. *Zdravstveni glasnik*, 6(1), 104-114.
- Bilić, V. (2014). Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization. U Orel, M. (Ur.), *The new vision of future technologies* (str. 71-84). Ljubljana: Eduvision.
- Bilić, V., Buljan Flander, G. i Rafajac, B. (2014). Life satisfaction and School Performance of Children Exposed to Classic and Cyber Peer Bullying. *Collegium antropologicum*, 38(1), 21-29.
- Bizjak, M. (2020). Razredništvo tijekom karantene. *Varaždinski učitelj: digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje*, 3(4), 28-33.
- Bleakley, A., Ellithorpe, M., i Romer, D. (2016). The Role of Parents in Problematic Internet Use among US Adolescents. *Media and Communication*, 4(3), 24-34.
- Bradley, R. L., Browne, B. L. i Kelley, H. M. (2017). Examining the Influence of Self-Efficacy and Self-Regulation in Online Learning. *College Student Journal*, 51(4), 518-530.
- Brochado, S., Soares, S. i Fraga, S. (2017). A Scoping Review on Studies of Cyberbullying Prevalence Among Adolescents. *Trauma, violence & abuse*, 18(5), 523-531.

- Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. (2006). *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka.
- Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. *Klinička psihologija*, 8(2), 167-180.
- Cajner Mraović, I., Gosarić, S. i Kikić, S. (2019). Povezanost školske klime s postupanjem učenika i razlozima za nepostupanje u situacijama nasilja na društvenim mrežama. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 160(3-4), 241-263.
- Capurso, S., Paradžik, Lj. i Čale Mratović, M. (2017). Cyberbullying among children and adolescents – an overview of epidemiological studies and effective preventive programs. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 25(1), 127-137.
- Carević N., Mihalić, M. i Sklepić, M. (2014). Ovisnost o internetu među srednjoškolcima. *Socijalna politika i socijalni rad*, 2(1), 64-81.
- Carli, V., Durkee, T., Wasserman, D., Hadlaczky, G., Despalins, R., Kramarz, E., Wasserman, C., Sarchiapone, M., Hoven, C. W., Brunner, R. i Kaess, M. (2013). The Association between Pathological Internet Use and Comorbid Psychopathology: A Systematic Review. *Psychopathology*, 46(1), 1-13.
- Cerruti, R., Spensieri, V., Presaghi, F., Valastro, C., Fontana, A. i Guidetti, V. (2017). An exploratory study on internet addiction, somatic symptoms and emotional and behavioral functioning in school-aged adolescents. *Clinical Neuropsychiatry*, 14(6), 374-383.
- Chamberlain, S. R., Lochner, C., Stein, D. J., Goudriaan, A. E., Jankevan Holst, R., Zohar, J. i Grant, J. E. (2016). Behavioural addiction – A rising tide?. *European Neuropsychopharmacology*, 26(5), 841-855.
- Ciboci, L. (2014). Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima. U Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K. i Vuga, A. (Ur.), *Zbornik radova konferencije: Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima* (str. 13-26). Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
- Cook, C., Schaafsma, J. i Antheunis, M. (2017). Under the bridge: An in-depth examination of online trolling in the gaming context. *New media & Society*, 20(9), 3323-3340.

- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet Use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187-195.
- Deenamjued, R. i Kulachai, W. (2017). Antecedents of cyber bullying behaviours of high school students: A case study of Facebook. *Conference of the International Journal of arts and science*, 10(2), 295-304.
- Dhawan, S. (2020). Online Learning: A Panacea in the Time of COVID-19 Crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5-22.
- Dodig Hundrić, D., Ricijaš, N. i Vlček, M. (2018). Mladi i ovisnost o internetu – pregled suvremenih spoznaja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 54(1), 123-137.
- Đuraković, S., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014) Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na 59 vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 61-73.
- Đuranović, M. (2014). Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 63(1-2), 119-132.
- Elgharnah, K. G. E. i Ozdamli , F. (2020). Determining parents' level of awareness about safe internet use. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 12(4), 290-300.
- Faize, F. A. i Nawaz, M. (2020). Evaluation and improvement of students' satisfaction in online learning during COVID-19. *Open Praxis*, 12(4), 495-507.
- Fegert, J. M., Vitiello, B., Plener, P. L. i Clemens, V. (2020). Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: a narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 14(20), 1-11.
- Griffiths, M. D. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191-197.
- Gustiani, S. (2020). Students' motivation in online learning during COVID-19 pandemic era: a case study. *Holistics Journal*, 12(2), 23-40.
- Halder, D., i Jaishankar, K. (2013). Revenge porn by teens in the United States and India: A socio-legal analysis. *International Annals of Criminology*, 51(1-2), 85-111.

- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2018). Connecting Adolescent Suicide to the Severity of Bullying and Cyberbullying. *Journal of School Violence*, 18(3), 333-346.
- Hodak Kodžoman, I., Velki, T. i Cakić, L. (2013). Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola: Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59(30), 110-127.
- Howitt, D. (2010). *Introduction to qualitative methods in psychology*. Harlow, Essex: Pearson Education Limited.
- Hudson, H. K. (2011). *Factors affecting sexting behaviors among selected undergraduate students*. Southern Illinois University at Carbondale.
- Hutson, E., Kelly, S. i Militelo, L. K. (2018). Systematic Review of Cyberbullying Interventions for Youth and Parents With Implications for Evidence-Based Practice. *Worldviews on Evidence-Based Nursing*, 15(1), 72-79.
- Jurinić, J., Vejmelka, L. i Galiot, M. (2020). Seksualno iskorištavanje djece na internetu: od povijesnog prikaza do suvremenih trendova. *Policija i sigurnost*, 29(4), 404-424.
- Jurman, J., Boričević Maršanić, V., Paradžik, Lj., Karapetrić Bolfan, Lj. i Javornik, S. (2017). Ovisnost o internetu i video igrama. *Socijalna psihijatrija*, 45(1), 36-42.
- Kalender, M. K. i Keser. H. (2018). Cyberbullying awareness in secondary and high-schools. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 10(4), 191-202.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. i Agatston, P. W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kunić, I., Vučković Matić, M. i Sindik, J. (2017). Korištenje društvenih mreža kod učenika osnovnih škola. *Sestrinski glasnik*, 22(2), 152-158.
- Kwan, I., Dickson, K., Richardson, M., MacDowall, W., Burchett, H., Stansfield, C., Brunton, G., Sutcliffe, K. i Thomas, J. (2020). Cyberbullying and children and young people's mental health: A systematic map of systematic reviews. *Cyberpsychology, Behaviour, and Social Networking*, 23(2), 72-82.
- Lacey, A. i Luff, D. (2007). *Qualitative Research Analysis*. The National Institute for Health Research. Research Design Service for the East Midlands / Yorkshire & the Humber.

- Lagator, I., Šincek, D. i Duvnjak, I. (2018). Roditeljski nadzor i ponašanje djevojčica i dječaka na internetu. *Život i škola*, 64(1), 89-103.
- Lalović, Z. (2021). Istraživanje o organizaciji i realizaciji nastave na daljinu u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori u vrijeme Covida-19 (II dio). *Vaspitanje i obrazovanje: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 46(1), 27-48.
- Lassoued, Z., Alhendawi, M. i Bashitialshaaer, R. (2020). An Exploratory Study of the Obstacles for Achieving Quality in Distance Learning during the COVID-19 Pandemic. *Education Sciences*, 10(9), 232-245.
- Livingstone, S. i Helsper, E. (2008). Parental mediation and children's Internet use. *Journal of broadcasting & electronic media*, 52(4), 581-599.
- Lovrić, R. i Bjeliš, N. (2021). Stavovi učenika o nastavi na daljinu. *Varaždinski učitelj: digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje*, 4(5), 21-30.
- Makri-Botsari E. i Karagianni, G. (2014) Cyberbullying in Greek adolescents: The role of parents. *The Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116(1), 3241-3253.
- Matijević, A. (2014). Nasilje nad i među mladima na Internetu. U Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K. i Vuga, A. (Ur.), *Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima* (str. 39-51). Zagreb: Društvo za socijalnu politiku.
- Matos, A. P. M., Vieira, C. C., Amado, J., Pessoa, T. i Martins, M. J. D. (2018). Cyberbullying in Portuguese Schools: Prevalence and Characteristics. *Journal of School Violence*, 17(1), 123-137.
- Matuga, J. (2009). Self-Regulation, Goal Orientation, and Academic Achievement of Secondary Students in Online University Courses. *Educational Technology & Society*, 12(3), 4-11.
- McInroy, N. i Mishna, F. (2017). Cyberbullying on Online Gaming Platforms for Children and Youth. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 34(6), 597-607.
- Milić, M. (2020). Percepcija nasilja preko interneta iz perspektive učenika i nastavnika. *Ljetopis socijalnog rada*, 27(1), 113-150.
- Miliša, Z. i Tolić, M. (2010). Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 4(8), 135-164.

- Moncur, W., Orzech, K. M. i Neville, F. G. (2016). Fraping, social norms and online representation of self. *Computers in Human Behaviour*, 63(1), 125-131.
- Morales, J. F., Yubero, S. i Larrañaga, E. (2016). Gender and bullying: Application of a three-factor model of gender stereotyping. *Sex Roles: A Journal of Research*, 74(3-4), 169-180.
- Mužić, J. (2014). Štetan utjecaj virtualnog svijeta na djecu. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 69(3), 395-404.
- Nambiar, D. (2020). The impact of online learning during COVID-19: students' and teachers' perspective. *The International Journal of Indian Psychology*, 8(2), 783-793.
- Nikčević-Milković, A. i Jerković, A. (2016). Učestalost i oblici elektroničkog zlostavljanja učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 65(1), 75-93.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Palasinski, M. (2013). Turning Assault into a „Harmless Prank“ – Teenage Perspective on Happy Slapping. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(9), 1909-1923.
- Patchin, J. W. i Hinduja, S. (2020). Sextortion Among Adolescents: Results from a National Survey of U.S. Youth. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 32(1), 30-54.
- Pavlinović, S. (2019). *Ovisnost adolescenata o internetu*. Doktorski rad. Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Pontes, H. M., Kuss, D. J. i Griffiths, M. D. (2015). Clinical psychology of internet addiction: a review of its conceptualization, prevalence, neuronal processes, and implications for treatment. *Neuroscience and Neuroeconomics*, 4(1), 11-23.
- Puharić, Z., Stašević, I., Ropac, D., Petričević, N. i Jurišić, I. (2014). Istraživanje čimbenika nastanka ovisnosti o internetu. *Acta Medica Croatica: Časopis Akademije medicinskih znanosti Hrvatske*, 68(4-5), 361-373.
- Rajić, V. (2020). Međuvršnjački odnosi učenika osnovne škole: prijateljstvo u doba pandemije COVID-19 bolesti. U Strugar, V., Kolak, A. i Markić, I. (Ur.), *Školovanje kod kuće i nastava na daljinu u vrijeme HR-COVID-19 bolesti* (str. 147-166). Zagreb, HPD; HAZU; ELEMENT.

- Robotić, P. (2015). Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti. *Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, 1(2), 81-96.
- Rubin, V. L. i Camm, S. C. (2013). Deception in video games: examining varieties of grieving. *Online Information Review*, 37(3), 369-387.
- Runtić, B. i Kavelj, N. (2020). Iskustva i mišljenja učenika viših razreda osnovne škole o nastavi na daljinu tijekom pandemije bolesti COVID-19. *Acta Iadertina*, 17(2), 149-174.
- Ryan, K. N. i Curwen, T. (2013). Cyber-Victimized Students: Incidence, Impact, and Intervention. *SAGE Open*, 3(4), 1-7.
- Seiler, S. i Navarro, J. (2014). Bullying on the pixel playground: Investigating risk factors of cyberbullying at the intersection of children's online-offline social lives. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8(4), 1-17.
- Sekol, I. i Maurović, I. (2017). Miješanje kvantitativnog i kvalitativnog istraživačkog pristupa u društvenim znanostima – miješanje metoda ili metodologija?. *Ljetopis socijalnog rada*, 24(1), 7-32.
- Shetgiri, R., Lin, H. i Flores, G. (2012). Trends in risk and protective factors for child bullying perpetration in the United States. *Child Psychiatry & Human Development*, 44(1), 89-104.
- Singh, N. i Barmola, K. C. (2015). Internet Addiction, Mental Health and Academic Performance of School Students/Adolescents. *The International Journal of Indian Psychology*, 2(3), 98-108.
- Singh, B. K. i Patil, M. (2020). Internet Use and Physical Health Problems in School Going Students. *Indian Journal of Public Health Research & Development*, 11(7), 165-69.
- Soh, H., Chew, K. W., Koay, K. Y i Ang, P. H (2018). Parents vs peers' influence on teenagers' Internet addiction and risky online activities. *Telematics and Informatics*, 35(1), 225-236.
- Strabić, N. i Tokić Milaković, A. (2016). Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja. *Kriminologija & socijalna interakcija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 24(2), 166-183.
- Strassberg, D. S., Mckinnon, R. K., Sustaita, M. A., Rullo, J. E. (2012). Sexting by High School Students: An Exploratory and Descriptive Study. *Archives of Sexual Behavior*, 42(2), 15-21.

- Symons, K., Ponnet, K., Walrave, M. i Heirman, W. (2017). A qualitative study into parental mediation of adolescents' Internet use. *Computers in Human Behavior*, 73(1), 423-432.
- Symons, K., Ponnet, K., Vanwesenbeeck, I., Walrave, M. i Ouytsel, J. V. (2020). Parent-child communication about Internet use and acceptance of parental authority. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 64(1), 1-19.
- Šentija Knežević, M., Kuculo, I. i Ajduković, M. (2019). Rizična ponašanja djece i mladih: javnozdravstvena perspektiva. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 55(2), 70-81.
- Šincek, D., Duvnjak, I. i Milić, M. (2017). Psychological outcomes of cyber-violence on victims, perpetrators and perpetrators/victims. *Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 53(2), 98-110.
- Šmakić, K. (2016). Društvene mreže i mladi: utjecaj opcije „like“ na kreativno ponašanje mladih. *In medias res: časopis filozofije medija*, 5(9), 1333-1338.
- Taat, M. i Francis, A. (2020). Factors Influencing the Students' Acceptance of E-Learning at Teacher Education Institute: An Exploratory Study in Malaysia. *International Journal of Higher Education*, 9(1), 133-141.
- Tanti, C., Stukas, A. A., Halloran, M. J. i Fodday, M. (2011). Social identity change: Shifts in social identity during adolescence. *Journal of Adolescence*, 34(3), 555-567.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behaviour*, 26(3), 277-287.
- Tokunaga, R. S. (2017). A meta-analysis of the relationships between psychosocial problems and internet habits: Synthesizing internet addiction, problematic internet use, and deficient self-regulation research. *Communication Monographs*, 84(4), 423-446.
- Uhls, Y. T., Ellison, N. B i Kaveri Subrahmanyarn (2017). Benefits and Costs of Social Media in Adolescence. *Pediatrics*, 140(2), 567-570.
- Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2011). Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of its Attraction, Opportunities and Risks. *Journal of Adolescents Health*, 48(2), 121-127.

- Vasilj I. i Ljevak I. (2020). Epidemiološke karakteristike COVID-a 19. *Zdravstveni glasnik*, 6(1), 9-18.
- Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja*, 26(1), 59-78.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research Press.
- Yau, Y. H., Potenza, M. N. i White, M. A. (2013). Problematic Internet use, mental health and impulse control in an online survey of adults. *Journal of Behavioral Addictions*, 2(2), 72-81.
- You, S., Kim, E. i Kim, M. (2014). An Ecological Approach to Bullying in Korean Adolescents. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 8(1), 1-10.
- Young, K. S. (1999). Internet Addiction: Symptoms, Evaluation, and Treatment. U VandeCreek, L. i Jackson, T. L. (Ur.), *Innovations in Clinical Practice* (str. 19-31). Sarasota, FL: Professional Resource Press.

Mrežni izvori:

- American Psychiatric Association (2018). Internet gaming. Posjećeno 9. lipnja 2021. na: <https://www.psychiatry.org/patients-families/internet-gaming>.
- Behnke, M., Chwiłkowska, P. i Kaczmarek, L. D. (2021). What makes male gamers angry, sad, amused, and enthusiastic while playing violent video games?. *Entertainment Computing (online)*, 37(38). Posjećeno 16. travnja 2021. na: https://www.researchgate.net/publication/346624719_What_makes_male_gamers_angry_sad_amused_and_enthusiastic_while_playing_violent_video_games.
- HR Kids Online (2017). *Nacionalno istraživanje o sigurnosti djece na internetu*. Posjećeno 1. ožujka 2021. na: <http://hrkids.online/prez/EUKidsOnlineHRfinal.pdf>.
- Hrabri telefon i Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba (2013). *Istraživanje o iskustvima i ponašanjima djece na Internetu i na društvenoj mreži Facebook*. Posjećeno 5. ožujka 2021. na: https://udruga.hrabritelefon.hr/wp-content/uploads/2018/07/Facebook_sazetak_istra%C5%BEivanje.pdf.

- Hsieh, Y. P., Shen, A. C., Wei, H., Feng, J., Huang, S. C. i Hwa, H. (2018). Internet Addiction: A Closer Look at Multidimensional Parenting Practices and Child Mental Health. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking (online)*, 21(12). Posjećeno 23. ožujka 2021. na: http://eprints.bournemouth.ac.uk/31828/1/AS7079786551951371545806673283_content_1.pdf.
- Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. (2020). *Iskustva i zadovoljstvo učenika 7. razreda online nastavom*. Posjećeno 16. ožujka 2021. na: <https://www.srednja.hr/novosti/ucenici-ocijenili-online-nastavu-istrazivanje-pokazalo-koliko-zadovoljni/>.
- Kim, S. Y., Kim M. S., Park, B. i Kim, J. (2017). The associations between Internet use time and school performance among Korean adolescents differ according to the purpose of Internet use. *PLoS ONE (online)*, 12(4). Posjećeno 23. ožujka 2021. na: https://www.researchgate.net/publication/315875610_The_associations_between_internet_use_time_and_school_performance_among_Korean_adolescents_differ_according_to_the_purpose_of_internet_use.
- Lei, H., Xu, J., Zhao, Z., Qin, L., Du, Y., Zhou, D. i Lin, F. (2012). *Abnormal White Matter Integrity in Adolescents with Internet Addiction Disorder: A Tract-Based Spatial Statistics Study*. *PLoS ONE (online)*, 7(1). Posjećeno 2. travnja 2021. na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3256221/>.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MZO]. (2020). *Akcijski plan za provedbu nastave na daljinu: Model nastave na daljinu*. Posjećeno 30. prosinca 2020. na: <https://skolazazivot.hr/akcijski-plan-za-provedbu-nastave-na-daljinu-prijedlog/>.
- Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba (2014). *Istraživanje o iskustvima i ponašanjima djece na Internetu i na društvenoj mreži Facebook*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba. Posjećeno 13. prosinca 2020. na: <https://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/istrazivanje-o-iskustvima-i-ponasanjima-djece-na-internetu-i-na-drustvenoj-mrezi-facebook-2/>.
- Ristić Dedić, Z. (2020). *Pilot istraživanje učeničkih potreba i suočavanja s izazovima online nastave u ožujku 2020. godine (Preliminarno izvješće) – Serija IDIZ-ovi vidici 003*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Posjećeno 1. veljače 2021. na: <https://www.pef.uni->

lj.si/fileadmin/Datoteke/CRSN/slike_glavna/Risti%C4%87_Dedi%C4%87_Z_2020_-_preliminarna_z_gimnazijci_-_koronavirus.pdf.

United Nations Children's Fund [UNICEF] (2020). *Izgradnja na krizu otpornih obrazovnih sustava tijekom i nakon pandemije COVID-19: Pitanja značajna za donositelje odluka u području obrazovanja na razini države, lokalne zajednice i škola*. Posjećeno 19. siječnja 2021. na: <https://www.unicef.org/croatia/izvjesca/izgradnja-na-krizu-otpornih-obrazovnih-sustava-tijekom-i-nakon-pandemije-covid-19>.

United Nations Children's Fund [UNICEF] (2020). *Istraživanje s roditeljima o školi tokom pandemije COVID-19*. Posjećeno 2. veljače 2021. na: <https://www.unicef.org/montenegro/izvjestaji/istra%C5%BEivanje-s-roditeljima-o-%C5%A1koli-tokom-pandemije-covid-19>.

World Health Organization [WHO] (2018). Addictive behaviours: Gaming disorder. Posjećeno 9. lipnja 2021. na: <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/addictive-behaviours-gaming-disorder>.

World Health Organization [WHO] (2020). *Rolling updates on coronavirus disease (COVID-19)*. Posjećeno 12. siječnja 2021. na: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>.